Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

TUGT OG TREMMER

Fængselsmuseet uden for murene

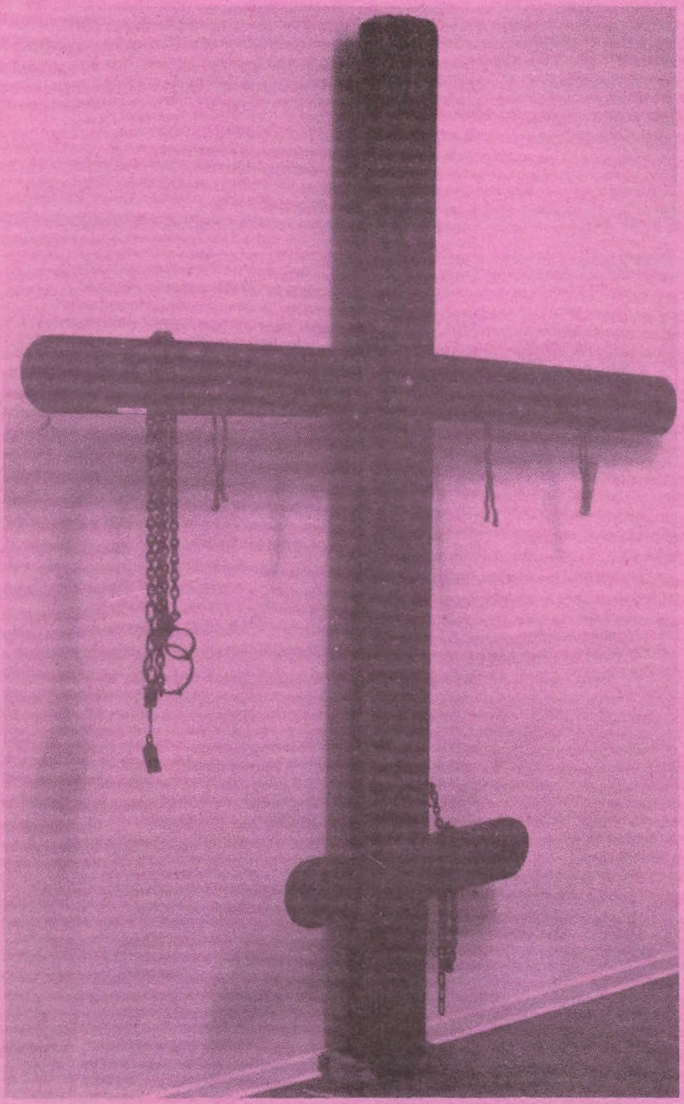

HORSENS MUSEUM 1990

Tugt og Tremmer - fængselsmuseet uden for murene. 1990
Tekst: Jørgen Smidt-Jensen
Redaktion: Ole Schiørring og Bodil Møller Knudsen
Oversættelse: Lene Larsen (engelsk) og Helle Andersen (tysk)
Tryk: Grafiske fag, Statsfængslet i Horsens.
©: Jørgen Smidt-Jensen og Horsens Museum
ISBN: 87-980808-3-0

Til udgivelsen er modtaget støtte fra Kampagneudvalget under Horsens Handelstandsforening.

Forside: »Den kolde jomfru«, der blev anvendt til korporlig afstraffelse på Statsfængslet indtil 1920.

Bagside: Carl August Lorentzen efterlod denne sentens, da han i december 1949 gravede sig ud under fængslet i Horsens.

TUGT OG TREMMER
Fængselsmuseet uden for murene

HORSENS MUSEUM 1990

Forord

Denne bog er et produkt af udstillingen »Tugt og Tremmer - fængselsmuseet uden for murene«. Bogen og udstillingen er baseret på de spændende samlinger, der til hverdag befinder sig i Museet på Statsfængslet.
Til dette museum er der kun begrænset adgang for publikum og Horsens Museum skal takke Statsfængslet for tilladelsen til, at vise genstandende for en større offentlighed.
En varm tak skal ikke mindst gives til fængselsoverbetjent Aage Egholm, der er den daglige drivkraft bag fængselsmuseet og som i arbejdet med udstillingen har været en uvurderlig hjælp.
Det er museets håb, at denne bog sammen med udstillingen vil give et indblik i en verden, som for langt de fleste af os, er ganske ukendt, men som kulturhistorisk udgør en væsentlig del af vort samfund.

Ole Schiørring

Middelalderens straffe, som de blev udøvet i Tyskland omkring 1500: piskning, hængning, afhugning af lemmer, halshugning med videre. Efter S. Iuul 1951

LOV OG RET

Afstraffelse af mennesker, der har forbrudt sig mod samfundets orden, har man kendt til alle tider. Frihedsstraffen - fængslingen - er derimod en forholdsvis moderne opfindelse.

I middelalderen, hvorfra de ældste, nedskrevne danske love stammer, havde man den ide, at straffen skulle virke afskrækkende på forbrydere. I fortalen til Jyske Lov fra 1241 hedder det derfor, at loven skal »gøres efter alles tarv, at retsindige og fredsommelige og sagesløse kan nyde deres fred, og onde og uretfærdige kan ræddes for det, der er skrevet i loven og derfor ikke tør fuldbyrde den ondskab, som de har i sinde.«

Hverken i Jyske Lov eller i de andre danske, middelalderlige landskabslove - Skånske Lov og Sjællandske Lov - kendes til frihedsberøvelse som straf. Sideløbende med landskabslovene fungerede en række købstadsretter, hvis regler udelukkende gjaldt den enkelte købstad. Disse retter indeholdt som regel strengere bestemmelser end landskabslovene. Straffene var hårdere, og de samme forbrydelser straffedes forskelligt fra købstad til købstad. Heraf er opstået ordsproget »»Tak du Gud, min søn, at du ikke kom for Ribe ret« sagde kællingen, hun så sin søn hænge i Varde galge«.

Den første lov, der gjaldt for hele landet og for alle samfundsgrupper, Christian den Femtes Danske Lov fra 1683, havde, ligesom landskabslovene, afskrækkelsen som hovedprincip. Straffene skulle virke »andre til eksempel og forskrækkelse«. Mens principperne var de samme, ændrede straffene under indflydelse af udenlandsk strafferet karak-

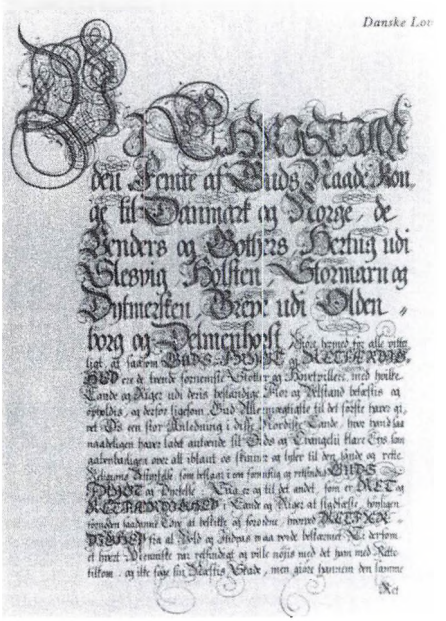

Første side af fortalen til Danske Lov fra 1683, der som den første dækkede hele det danske område. Originalhåndskrift i Rigsarkivet

ter i retning af større strenghed.

Stadig udgjorde frihedsberøvelsen en meget lille del af strafferegistret. »Øje for øje og tand for tand«- princippet og afskrækkelsesideen bevirkede, at de korporlige straffe, der kunne eksekveres i fuld offentlighed, ansås for de mest velegnede.

Under indflydelse af oplysningstidens humaniserings- og rationalismeideer i 1700-tallet ændredes opfattelsen af formålet med straffen. Herhjemme kom det formelt til udtryk første gang med Forordningen af 20. februar 1789 om straf for tyveri. Det hedder heri: »Straffelovens retfærdighed skal være ledsaget med så megen lemfældighed, som den offentlige sikkerhed tillader, derfor skal forholdet mellem misgerningens grad og straffen bestemmes således, at den kan virke til forbedring, uden at benådning skal finde sted«. Der tales altså nu om forbedring og ikke om afskrækkelse.

Med denne nye opfattelse var der, i hvert fald formelt, skabt et nyt grundlag for afstraffelse af forbrydere. Dette betød først og fremmest, at frihedsstraffen fik en langt mere fremtrædende plads end tidligere, uden at det dog medførte, at legemsstraffene forsvandt.

Dette skete derimod med straffeloven af 1866. Denne satte stop for brugen af korporlige straffe over for voksne personer - for disse var frihedsstraffen den eneste sanktion. Børn mellem 10 og 18 år kunne dog indtil 1905 stadig straffes på deres krop.

Som et kuriosum kan nævnes, at der ved straffelovstillægget fra 1905 - udarbejdet mens P.A. Alberti var justitsminister - genindførtes pryglestraf for voksne lovovertrædere. Bestemmelsen fik dog ingen praktisk betydning og afskaffedes igen i 1911.

Den straffelov, der ligger til grund for det nuværende fængselssystem, stammer fra 1930. Med den afskaffedes både dødsstraffen (i fredstid og for ikke militære forbrydelser) og legemsstraffe generelt.
Strafarbejde forsvandt ligeledes ud af det danske straffesystem. Derimod indførtes flere forskelligartede former for frihedsstraf beregnet for forskellige typer af kriminelle: ungdomsfængsel, åbent fængsel, sikkerhedsforvaring og forvaring af for eksempel psykisk afvigende.

STRAF

Som omtalt har fængsling som den vigtigste straf for en begået forbrydelse

først for alvor vundet indpas i nyere tid.

I middelalderen brugte man stort set kun frihedsberøvelsen som gældsfængsel, hvis en lovovertræder ikke havde kunnet betale en bøde, eller som varetægtsfængsel i perioden, hvor en sag efterforskedes eller i tiden fra domsfældelse til en korporlig straf kunne eksekveres.

Det skete også fra tid til anden, at kongen indespærrede personer, der af den ene eller anden grund opfattedes som værende farlige for statens sikkerhed eller kongens magtposition. Således lod Christoffer den Første ærkebispen Jakob Erlandsen fængsle, blandt andet fordi denne nægtede at krone Christoffers søn til hans efterfølger. 35 år efter denne begivenhed, i 1294, fængslede

Christian den Fjerdes datter, Leonora Christiana, sad i politisk fængsel i Blåtårn i 22 år fra 1663 til 1685. Udsnit af maleri af Kr. Zahrtmann. Statens Museum for kunst.

I Horsens levede i slutningen af 1700-årene prinsesserne Katharina og Elisabeth og prinserne Peter og Alexis, alle forvist fra Rusland. De blev født, mens deres forældre sad i politisk fængsel i et øde område nær Archangelsk. Prinsesse Katharina tegnede Colmageri Citadellet, hvor familien holdtes indespærret indtil 1780, indtil børnene kom til Horsens og boede i Palæet på torvet. Kopi i Horsens Museum.

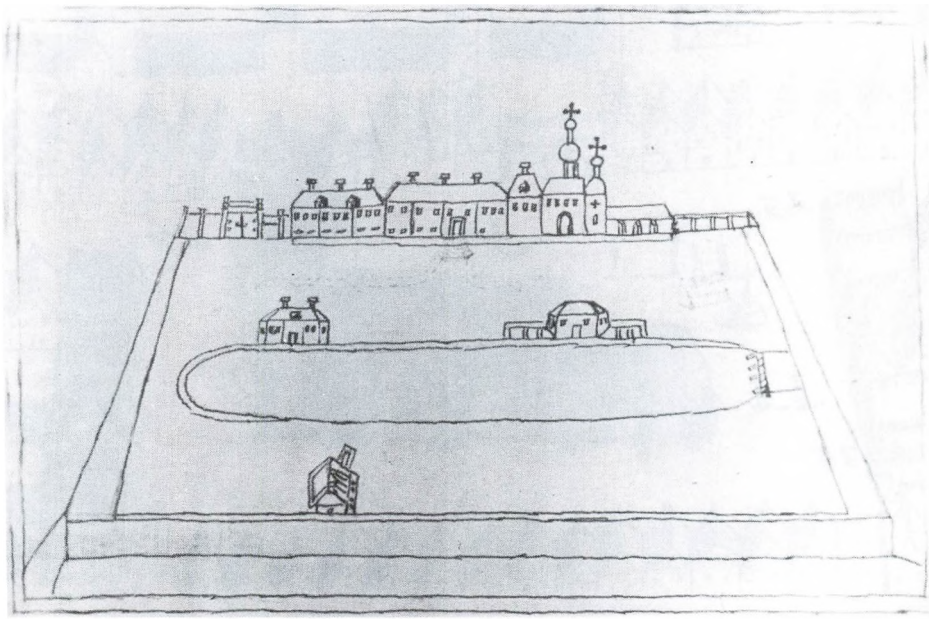

Christoffers sønnesøn, Erik Menved, også rigets ærkebiskop, Jens Grand, der sad indespærret på Søborg slot i mere end 1½ år.

Men fængslingen var og blev i middelalderen undtagelsen. Langt det mest udbredte - og det vil sige i de områder, hvor landskabslovene gjaldt - var brugen af bødestraf, ikke mindst i den tidligste del af middelalderen.

Desuden anvendtes for en række grovere forbrydelser fredløshedsstraffen, hvor forbryderen blev gjordt retsløs, det vil sige sat uden for enhver retsbeskyttelse, således at alle kunne krænke ham, uden at det fik følger. Fredløshed brugtes som straf for blandt andet forskellige former for drab, hærværk og voldtægt.

Næst efter bødestraffene var de korporlige straffe de hyppigst anvendte.

Gennem hele middelalderen måtte man bøde med sit liv for tyveri over en vis størrelse.

Hængning var den almindelige straf for tyveknægte, mens langfingrede kvinder ofte straffedes med levende begravelse.

Dødsstraf eller livsstraf gjaldt også for en række andre forbrydelser: mordbrand, majestætsfornærmelse, tyveri fra kirker og landevejsrøveri.

Hertil kom, at straffene i købsstæderne ofte var strengere end foreskrevet landskabslovene; det vil for eksempel sige, at stadsretterne straffede flere forbrydelser med hængning således ofte manddrab og voldtægt. Handelens store betydning betød, at blandt andet salg af

Horsens torv omkring 1670. Byens galge og kag er vist placeret syd for Vor Frelsers kirke. Udsnit af prospekt fra 1675 af Peder Hansen Resen til værket Atlas Danicus.

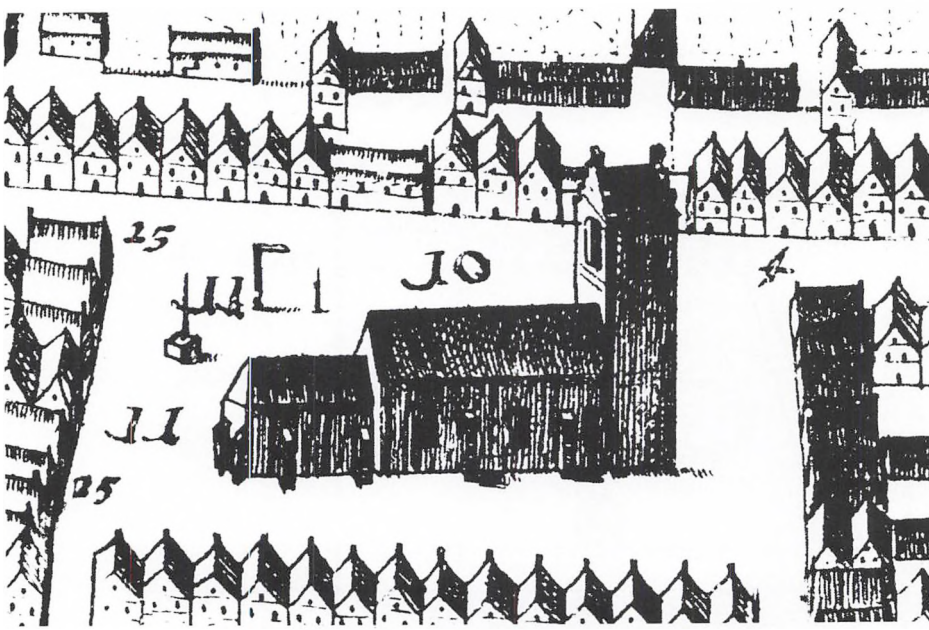

forfalskede varer og falskmønteri straffedes med døden i henholdvis i Flensborg og Ribe.

Horsens stadsret, som er identisk med Slesvigs og kendes i en afskrift fra 1317, hvor den overdrages til borgerne i Ebeltoft, går knap så drastisk til værks. Ganske vist foreskrives der straffe for bagere, der bager dårligt brød, og vinhandlere, der giver forkerte mål, men der er kun tale om bødestraffe.

For forbrydelser som småtyverier, røveri og rufferi idømtes andre former for korporlige straffe. Offentlig afhugning af ører, næse, fingre eller hænder var den måde, hvorpå man mente, dels at kunne afskrække andre fra at lave samme forseelse, dels at kunne straffe kriminelle ikke alene på deres krop, men også på deres ære, idet deres afhugne legemsdele for livstid ville stemple dem som samfundets udskud.

Kagstrygning af kvinder, der for tredje gang har begået lejermål, det vil sige samleje uden for ægteskab. Stik af G. Fahrenholtz. Efter Knud Waaben 1964.

Afhugning af legemsdele var oftest kombineret med en eller anden form for pryglestraf udført ved byens kag, der var en pæl med halsjern og lænker, ofte anbragt på en muret eller tømret forhøjning på byens torv, så det mindede om et skafot. På denne måde var man sikre på, at alle fik »fornøjelse« af afstraffelsen. På kagen fastsømmedes også eventuelle afhugne legemsdele til skræk, advarsel og almindelig eftertanke. Ikke uden grund kan man på et billede af Hamburgs kag fra 1497 læse følgende indskrift: »Revs synderen foran al folket, på det de øvrige kunne gribes af skræk«.

For forseelser som gadeuorden, og lignende kunne man idømmes en skamstraf; det vil sige, at man på den ene eller anden måde blev stillet til offentlig skue, udsat for spot og hån fra de forbipasserende. Til denne offentlige lat-

Person iført den spanske kappe. Efter Holger Rasmussen 1986.

terligørelse og forhånelse havde man gabestokken, fedelen og den spanske kappe.

Den sidstnævnte, der især anvendtes til afstraffelse af mænd, var en jernbeslået tønde, som lovovertræderen skulle bære gennem byen, fulgt af et par vægtere. På tønden var der hæftet en seddel med angivelse af lovovertrædelsens art.

I gabestokken eller halsjernet fastspændtes den dømte på byens torv, hvor de forbipasserende kunne tage synderen i øjesyn, more sig på den uheldiges bekostning og give udtryk for deres mishag.

Fedelen anvendtes på samme måde som den spanske kappe, men oftest var det kvinder, der bar den. Den bestod af et bræt med tre huller, to små og et stort, til henholdsvis hænder og hoved. Fedelen var monteret med en lille klokke, så alle kunne høre, at en afstraffelse var i gang.

Disse skamstraffe var, som man kan forstå, ikke udståede, når synderen løslodes. Staklen har givetvis længe derefter måttet tåle spot og ydmygelse fra byens borgere.

I 1500- og 1600-tallet dukkede en ny strafform op: arbejde i jern. Det vil sige tvangsarbejde, ofte på livstid. Denne strafform, der blev almindelig overalt i Europa havde sit udspring i to forhold. For det første var et hastigt voksende proletariat både på land og i by, med deraf følgende tiggeri og løsgængeri et stadigt voksende problem. Det anslås, at dette omvandrende proletariat har udgjort mellem 5 og 10 % af befolkningen. For det andet havde kongen behov for arbejdskraft til sine forskellige bygge- og anlægsarbejder. Ved indførelsen af strafarbejdet kunne man slå to

Mestertyven Peder Michelsen i jern. Tegning af N. Abildgaard, 1800. Kobberstiksamlingen.

fluer med et smæk: man fik fjernet en del af de uønskede løsgængere fra samfundet og fik samtidig en stor mængde billig arbejdskraft til noget arbejde, der normalt ikke var ret stor interesse for at få lov at udføre, for eksempel byggearbejde på fæstningerne.

Første gang denne straf blev anvendt herhjemme var i 1566, hvor Frederik den Anden bød sine lensmænd sende 100 ledige mænd til arbejde på holmen ved Københavns slot. Herefter udskrev kongen flere gange i løbet af 1500-årenes sidste årtier lediggængere til arbejde »i jern«, men et egentlig lovgrundlag for tiggeres og lediggængeres pligt til at arbejde i jernet kom først ved en forordning fra 1619.

Slavefoged med slave. Akvarel af J. Senn, begyndelsen af 1800-årene. Københavns Bymuseum.

Arbejdet udførtes først og fremmest på orlogsværftet på Bremerholmen, men også ved galejslaveri på flådens skibe og fæstningsarbejde på Kronborg, Nyborg og Christiansø anvendtes tiggerne. Med tiden idømtes også egentlige forbrydere denne straf.

Fangerne blev i bogstaveligste forstand smedet i jernlænker - som regel et jernbånd om livet - men i mange tilfælde også hånd- og fodlænker, ligesom flere fanger tit lænkedes sammen. Lænkerne blev først hugget over, når fangen løslodes eller døde. Arbejdet var som regel hårdt og forholdene i fangebygningen meget usle, så det var ikke uden grund, at den officielle betegnelse for Bremerholm-fangerne var »slaver«.

Arbejde i jern var forbeholdt de mandlige tiggere og forbrydere. Til kvinder og børn i samme situation oprettede Christian den Fjerde i 1605 et tugthus - det senere Tugt- og børnehuset - formentlig inspireret af et tilsvarende tugthus oprettet i Amsterdam ti år tidligere. Meningen var, ligesom med arbejdet i jern, at få lediggængerne sysselsat med noget nyttigt, så samfundet kunne få glæde af den ledige arbejdskraft. Hovedsaligt var de indsatte beskæftiget med tekstilproduktion. Dog var det den oprindelige tanke, at børnene i børnehuset skulle lære et håndværk, så de kunne forsørge sig selv.

Straffe på liv og legem vedblev dog med at være meget brugte, også efter at Christian den Femtes Danske Lov var trådt i kraft. For blandt andet bekendelse til den katolske tro, manddrab, blodskam, voldtægt, overfald på dommere, fosterdrab, røveri, mordbrand, gudsbespottelse, hvervning til fremmed krigstjeneste, majestætsforbrydelse, tre gange begået ægteskabsbrud og kønslig omgang med dyr var der stadig dødsstraf, der endog under skærpede omstændigheder kunne udvides til først at omfatte knibning med glødende tænger og afhugning af hånden og senere efter henrettelsen, ophængning af liget på hjul og stejle.

Kagstryningen, afhugningen af lemmer, brændemærkningen og »udstillingsstraffene« anvendtes stadig i meget høj grad for de mindre forseelser, ligesom bødestraf også fandt hyppig anvendelse. Om forholdet mellem bødestraf og korporlig afstraffelse hedder det i Danske Lov: »Haver mand ikke formue at bøde med, da straffes på kroppen«.

Med oplysningstidens fornufts- og humanitetsideer fulgte, som allerede nævnt, også langsomt en ændring i strafferetten og straffuldbyrdelsen. Afskrækkelseselementet, og dermed, brutaliteten, blev mere og mere trængt i

bagrunden til fordel for en mere human bekæmpelse af forbrydelser, således at flere og flere forbrydere straffedes med frihedsberøvelse. I løbet af 1700-tallet kunne for eksempel kvinder, der havde født i dølgsmål slippe med tugthusarbejde, ligesom bigamister og folk der for tredje gang grebedes i lejermål - samleje udenfor ægteskab - fik lov til at beholde livet, men til gengæld blev berøvet deres frihed.

Denne større brug af frihedsstraffe og det stadig større problem med tiggere førte til, at der også i provinsen oprettedes tugthuse, således i Stege på Møn i 1740, i Viborg 1743 og i Odense 1752. I København nedlagedes Bremerholmen, og fangerne overflyttedes til det hidtidige militære arresthus, Stokhuset,

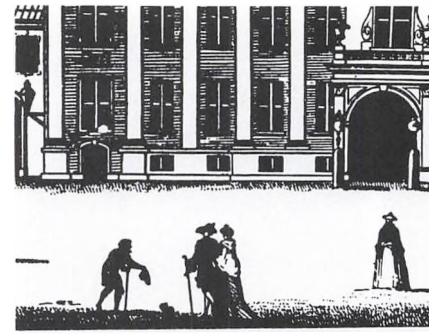

Tiggeri i København omkring 1760. Op mod 10% af byens befolkning var under fattigforsorg på dette tidspunkt. Stik i Pontoppidan: Den Danske Atlas 1763-64.

og året efter opførtes i forbindelse med Børnehuset et rasphus, hvor grove, mandlige forbrydere blev sat til at ra-

Tugt- Rasp- og Forbedringshuset i København. Stik i Pontoppidan: Den Danske Atlas 1763-64.

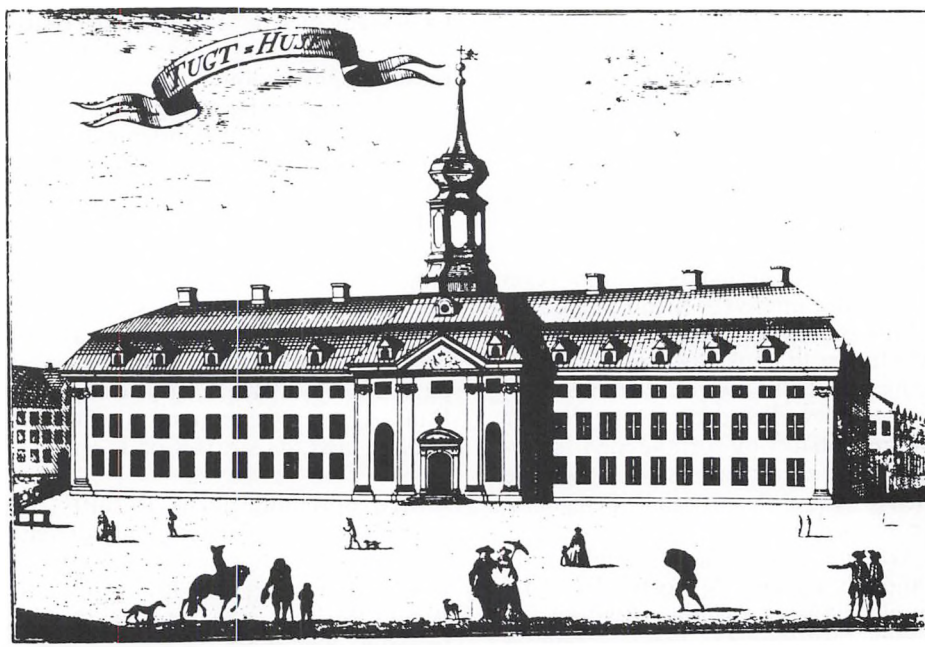

spe farvetræ. Denne institution blev i 1789-90, under indflydelse af de tanker om forbedring af forbrydere, der kom til udtryk i tyveriforordningen fra 1789, til Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset, hvor de grove og »uforbederlige« forbrydere indsattes i tugt- eller rasphuset, mens for eksempel førstegangstyve og betlere adskiltes fra de forhærdede og indsattes i forbedringshuset.

I 1800-tallets første halvdel nedsattes en række kommissioner med det formål, at få ført de tanker ud i livet, der var indeholdt i 1789-forordningen. Dette førte dog i første omgang ikke til de store reformer. Først mere end et halvt århundrede senere - i 1842 - fik de tanker, der var luftet i 1789-forordningen, reelle konsekvenser.

Ved kongelig resolution af 25. juni 1842 gennemførtes en fuldstændig nyordning af det danske fængselsvæsen. Hermed fik det behandlingsmæssige element, det vil sige ideen om at forbedre fangerne og gøre dem bedre egnede til livet efter afsoningen, en fremskudt plads - i hvert fald på papiret.

Forud for vedtagelsen af fængselsreformen var gået en langvarig diskussion om den bedst egnede form for strafafsoning. Diskussionen førtes på baggrund af de erfaringer, man havde ude i Europa, og ikke mindst i USA, med forskellige former for indespærring.
Valget stod mellem to systemer, begge af amerikansk oprindelse.

Det ene system blev opfundet af kvækerne i Pennsylvania, hvor det første egentlige cellefængsel var blevet bygget i Philadelphia i 1820-erne. I dette fængsel levede fangerne i total isolation i deres celle både dag og nat med det formål at få dem til at angre og dermed forbedre sig. I modsætning hertil stod det system, som først og fremmest repræsenteredes af fængslet i Auburn i staten New york - det auburnske system

Fængslet i Philadelphia. Efter N. Johnston 1973.

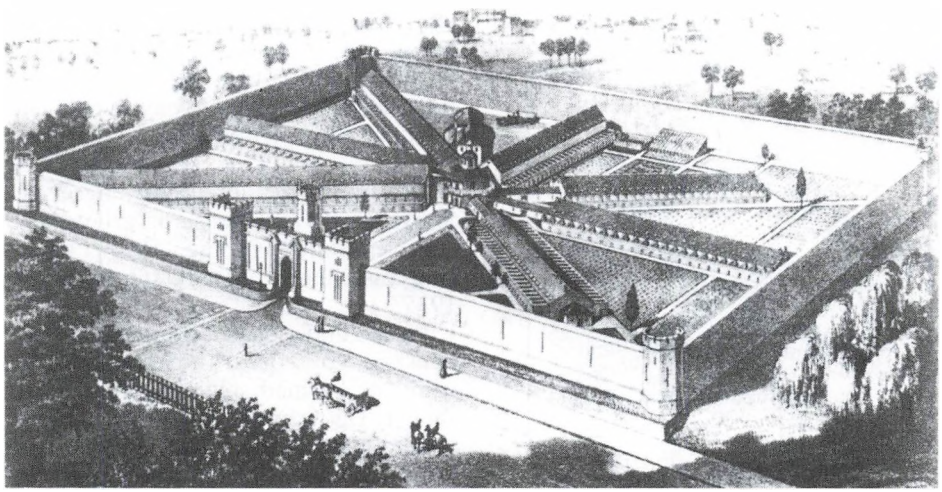

- hvor fangerne kun blev isoleret i celler om natten, mens de om dagen arbejdede i fællesrum, dog under iagttagelse af tavshed.

Plan af fængslet i Auburn. Efter N. Johnston 1973.

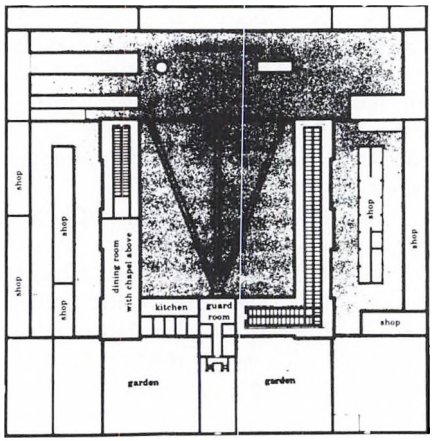

Det system, der fremtræder i 1842-resolutionen, er et kompromis mellem de to systemer. Fanger, der skulle afsone kortere straffe, blev indsat i forbedringshuse bygget efter det philadelfiske system (isolationsprincippet), mens straffe af længere varighed skulle afsones i tugthus af Auburntypen.

Plan af fængslet i Vridsløselille. Efter bilag til Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen 1900.

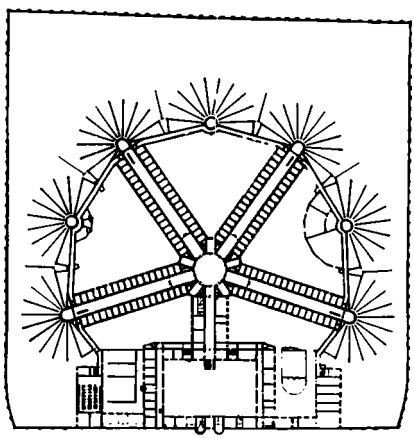

Det var tanken, at bygge både et tugthus og et forbedringshus på henholdsvis Sjælland og i Jylland.

I de følgende år opførtes først tugthuset i Horsens, indviet 1853 og bygget efter det auburnske system, derefter forbedringshuset i Vridsløselille, som stod færdigt i 1859 og var indrettet efter Philadelphia-modellen.

Efter bygningen af anstalterne i Horsens og Vridsløselille stod udviklingen af fængselsvæsenet i stampe i en længere årrække, indtil åbningen af Nyborg Statsfængsel i 1913. I Nyborg anbragtes unge kriminelle under 25 år. Forbilledet var også her hentet i USA. Fangerne havde en større grad af fællesskab, og undervisning indførtes som en obligatorisk del af opholdet. Desuden fik fangerne i Nyborg en udvidet mulighed for prøveløsladelse efter udståelse af en del af straffen.

De seneste 50 års udvikling i fængselsvæsenet har sin baggrund i de nye strafformer, der indførtes med den nye straffelov fra 1930, som igen videreførte nogle af de ideer, der lå bag bygningen af Statsfængslet i Nyborg.

Der oprettedes ungdomsfængsel på Søbysøgård ved Odense og arbejdsanstalt ved Sønder Omme i 1933. Forvaringsanstalten i Herstedvester kom til i 1935.

I årene under og lige efter Anden Verdenskrig voksede kriminaliteten voldsomt, og dermed steg også antallet af fanger. Dette førte til oprettelsen af en lang række anstalter, hvor fangerne opholdt sig under friere former end i de

gamle, traditionelle fængsler. Det drejer sig for eksempel om Statsfængslet ved Nørre Snede (1943), Ungdomsfængslet Kærshovedgård i Midtjylland (1943), Ungdomsfængslet på Møgelkær syd for Horsens (1945) og Statsfængslet på Kragskovhede i Nordjylland (1948).

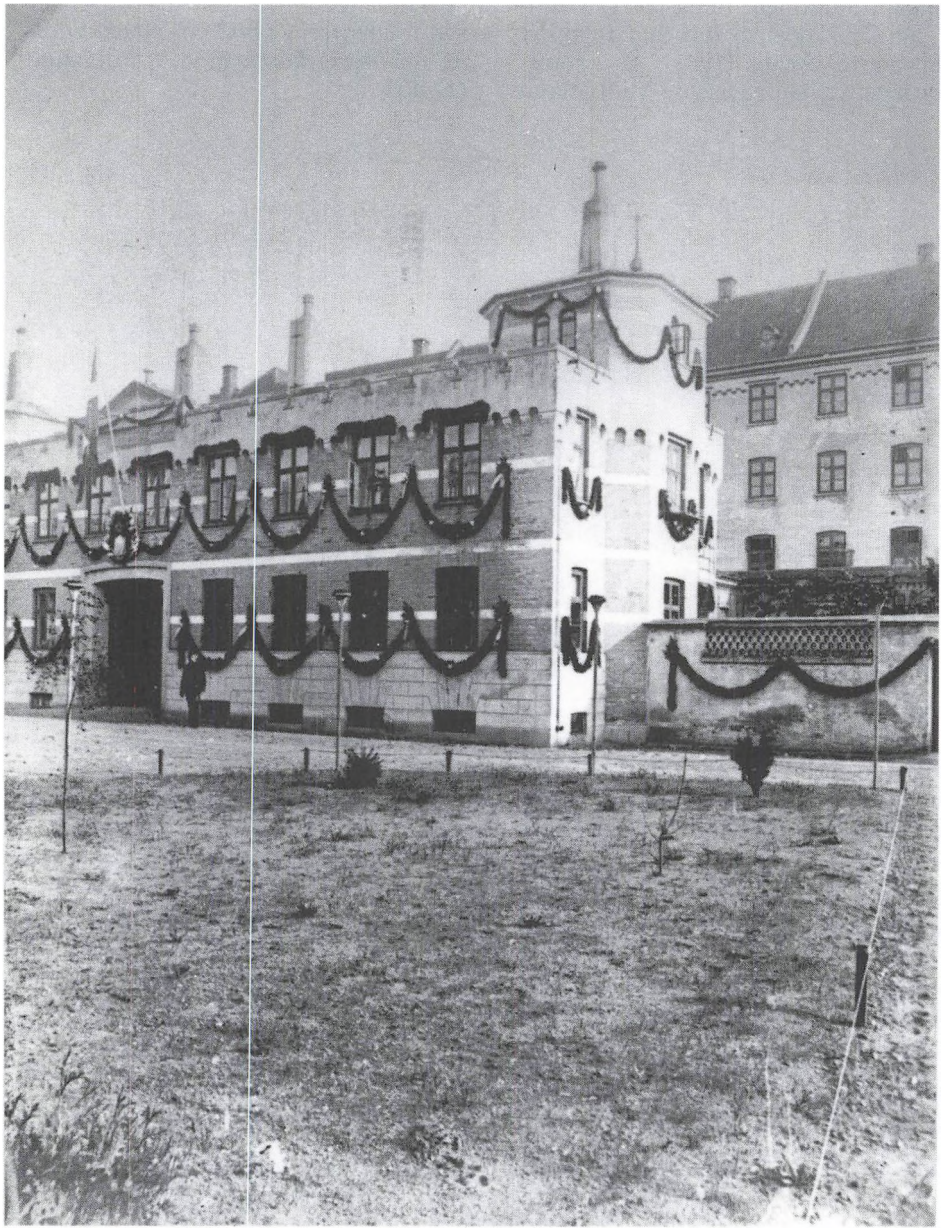

Straffeanstalten i Horsens udsmykket i anledning af Christian den Niendes og Dronning Louises guldbryllup den 26. maj 1892. Foto i Museet på Statsfængslet.

STATSFÆNGSLET I HORSENS, BYGNINGSHISTORIEN OG DE ANSATTE.

Den bygning, der den 20. maj 1853 blev taget i brug af 40 tugthusfanger, overført fra Viborg tugthus, var i virkeligheden kun halvt færdig og i sin indretning langt fra den nuværende bygning på Fussingsvej.

Kun tre af de oprindelig planlagte fire fløje i anlægget var færdige ved åbningen. Bygningen af østfløjen og færdiggørelsen af de øvrige fløje - hvidtning med mere - udførtes af fangerne i løbet af det første års tid.

Det færdige anlæg bestod af fire fireetagers fløje samt en midterfløj i halv længde, forbundet med sydfløjen. Det hele var omgivet af en ringmur. Da fængslet var opbygget efter Auburnsystemet, var vest- og østfløj indrettet udelukkende med natceller - én til hver fange. Disse celler var anbragt i midten af bygningen med en gang langs hver af

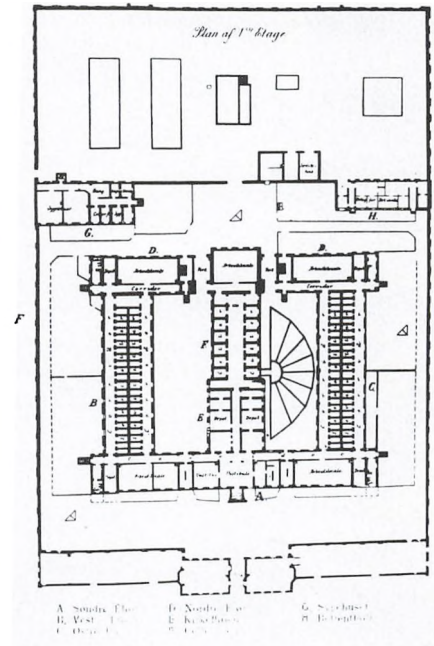

Plan af Horsens Straffeanstalt 1902. Efter V. From 1902.

Horsens Straffeanstalt set fra sydøst 1858. Litografi af J. Hellum og tegning af A. Nay. S. E. Christiansen og Th. Møller 1953.

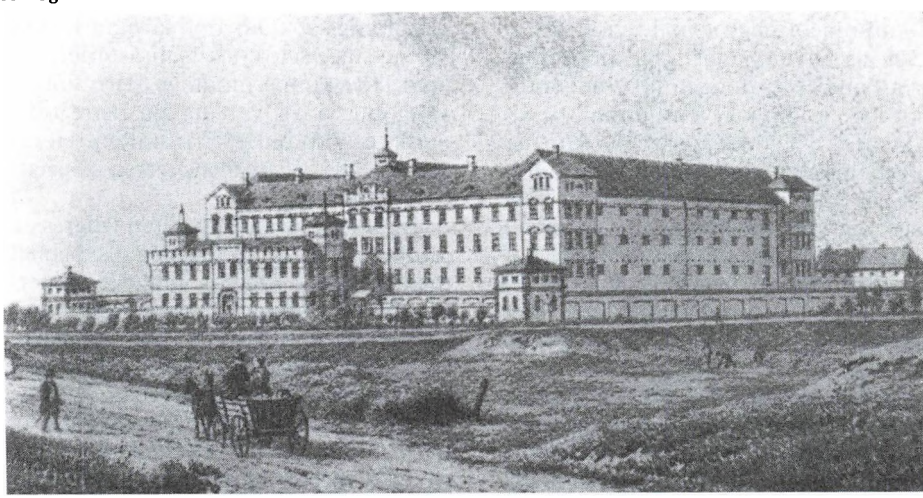

En natcellegang. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

ydermurene. Cellerne målte ca. 1.25 × 2.5 m og havde på grund af deres placering midt i bygningen ikke noget direkte lys og direkte ventilation. Nord- og sydfløj indeholdt vaskerum, latriner og arbejdssale, mens midterfløjen indrettedes med kirkerum i de to øverste etager og lagerfaciliteter i de nederste. Langs ringmuren anbragtes blandt andet portbygning, sygehus og funktionærboliger til opsynsbetjentene, der indtil 1896 havde pligt til at bo på fængslet.

Allerede et par dage efter, at de første fanger havde taget bygningerne i brug, ankom yderligere 55, overført fra Christianshavns tugthus, og ret hurtigt blev fængslet fyldt op, så man i 1858 kunne meddele justitsministeriet, at man ikke kunne modtage flere fanger foreløbig. I alt var der på dette tidspunkt ca 500 fanger i anstalten. Heraf sov de 448 i celler, mens resten overnattede i sovesale.

Til at lede straffeanstalten valgtes en direktør, der dog kun havde tilsynspligt med fængslet. Derfor blev det en person fra den lokale, civile administration, der fik til opgave at varetage denne post. Den første direktør, der valgtes var borgmesteren i Horsens N.D.A. Ræder. Til at varetage den daglige ledelse af fængslet ansattes en inspektør, og til at hjælpe ham med administrati-

onen ansattes en kasserer, en bogholder og to kontorister. Til at varetage det praktiske arbejde og opsynet med fangerne antoges to værkmestre, en spisemester, en portner, en vægter, en sygehusbetjent, et bud og 14 opsynsbetjente. Tilsynet med vaskeriet overlodes til sygebetjentens kone. Hertil kom, at der også ansattes læge, præst og degn.

Opsynsbetjentene holdt i hovedsagen kun opsyn inden døre. Til den ydre bevogtning var i de første år udkommanderet en styrke soldater fra Fredericia. Denne udgjordes ved fængslets åbning af 70 mand. Den militære bevogtning af anstalten ophørte dog allerede i 1857. Af sikkerhedsmæssige grunde opførtes derfor en ekstra ringmur nord for anstalten, og der oprettedes to nye opsynskorps, en nattevagt og en dagvagt, bestående af henholdsvis 14 og 7 vogtere.

Opsynsstyrken omkring år 1890. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

I disse rammer fungerede Horsens Straffeanstalt, som den officielt hed, stort set uændret frem til 1875.

Dagvagten på fængslet. ca. 1860. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

I 1873 havde man indført det såkaldte progressive afsoningssystem, hvorved straffen afsonedes i tre stadier, forberedelsesstadiet, tvangsstadiet og overgangsstadiet, hvoraf tvangsstadiet igen var opdelt i fem klasser. Hertil kom det fjerde stadium, den betingede prøveløsladelse. Fangerne rykkede så, under forudsætning af god opførsel, i løbet af afsoningen op gennem stadierne og klasserne og fik for hver oprykning flere og flere privilegier som større frihed, mere fællesskab, bedre forplejning og bedre aflønning.

Kort efter indførelsen af dette system nedlagde man tugthuset i Viborg. Dette gav anledning til opførelse af en ny celle afdeling til Horsens. Denne blev til ved en forlængelse af midterfløjen mod nord, således at den sammenbyggedes med nordfløjen, hvorved fængselsgården adskiltes i to mindre, lukkede gårde. I bygningen indrettedes 48 celler i fire etager med panoptisk korridor, det vil sige, at gangen mellem cellerne ud-

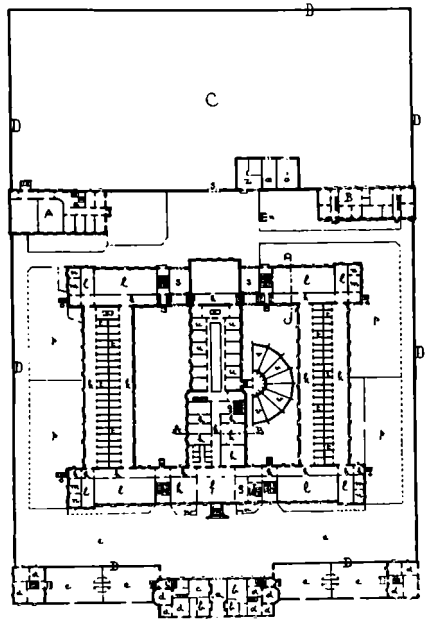

Plan over stueetagen i Straffeanstalten i Horsens 1875. Efter opførelsen af den nye celleafdeling i midterfløjen. Efter S. E. Christiansen og Th. Møller 1953.

Del af cellefløj med panoptisk korridor. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

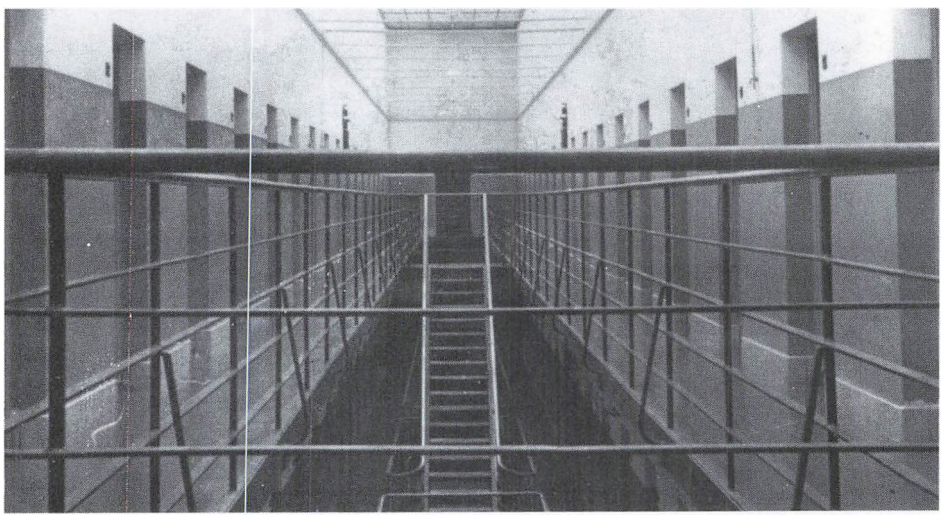

gjordes af et stort åbent rum i alle fire etagers højde, hvori trapperne var placeret. I den østre gård indrettedes strålegårde til gårdture,der på denne måde kunne foregå i isolation.

I de efterfølgende 60 år foretoges en række mindre ændringer af de eksisterende bygninger, ligesom der gennemførtes en del nybygninger især i gården nord for det egentlige fængselskompleks. Gårdtursarealet udvidedes, strålegårdene gjordes større og ombyggedes senere til 12 rektangulære gårde. Bageriet og sprøjtehuset lige nord for den indre ringmur indrettedes til fem sikkerhedsceller. Der byggedes et nyt kedelhus i 1886-87, og i 1924 toges en helt nybygget vævehal i brug. Herved frigjordes nogle af de gamle arbejdssale til fritidslokaler for fangerne.

Overdækkede strålegårde. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens

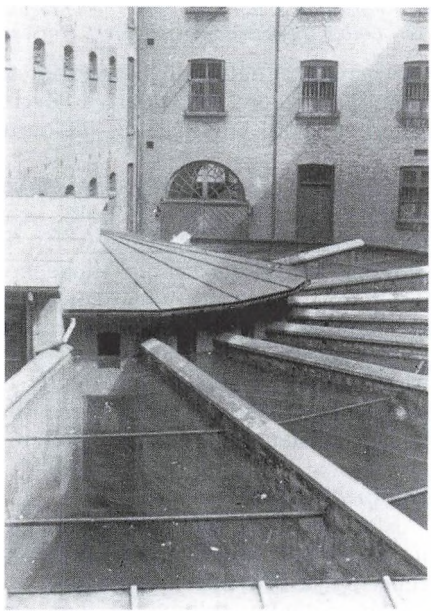

Hele grundlaget for den hidtige indretning af anstalten ændredes med den nye straffelov fra 1930. Med denne ophørte skellet mellem tugthus- og forbedringshusstraf, og i stedet indførtes fængsel.
Horsens Straffeanstalt fik dermed navneforandring til Statsfængslet i Horsens, og samtidig - i perioden 1933-35 - gennemførtes en gennemgribende ombygning af først og fremmest øst- og vestfløj.

Hele det indre af disse to cellefløje blev nedrevet, og i stedet for de hidtidige 376 natceller indrettedes 288 enecelleller beliggende langs ydervæggende med direkte lys fra vinduer. Gangarealet mellem cellerne udgjordes af en panoptisk korridor med gallerier løbende langs cellerne

Samtidig med at cellefløjene moderniseredes, udvidedes også sygehus bygningen med blandt andet moderne badefaciliteter.

Indretningen med panoptiske gange holdt sig dog kun i ca. 20 år. I 1954-55 overdækkedes gangene igen.

I de senere år er det især inden for arbejdsdriften og fangernes fritidsfaciliteter, der er sket de store bygningsmæssige ændringer. Først i 1960'erne byggedes et nyt vaskeri og nye lagerbygninger i det nordvestre hjørne, og i 1978 indviedes et stort, nyt produktionssnedkeri. I 1970'erne og 1980'erne er der sket en udvidelse af besøgslokalerne, der er indrettet terapiafdeling i midterfløjen, og alle afdelingerne, som hver er på 22 celler, er indrettet med bordtennis og billard.

Til at varetage arbejdet med de 175 fanger, der i dag kan afsone i fængslet, er ansat 278 personer. Fængselsbetjen-

tene og vagtmestrene udgør den største gruppe af ansatte, ialt 160, hvoraf 26 er kvinder. Værkmestrene, der står for arbejdsdriften, er der 45 af. Desuden har fængslet et administrativt personale, og der er tilknyttet læge, psykiater, psykolog, sygeplejersker, lærere, præst og forsorgsmedarbejdere. Ledelsen varetages i dag af en inspektør med assistance af en viceinspektør og en fængselsfuldmægtig.

DAGLIGLIVET I FÆNGSLET

Fangerne.

De, der er indsættes i Horsens Statsfængsel, er i princippet dømte over 23 år fra Jylland. Desuden anbringes udlændinge, som ikke har nogen speciel geografisk tilknytning.

Langt de fleste indsatte (mere end 80%) er under 40 år, og hovedparten afsoner en straf for en eller anden form for berigelseskriminalitet: tyveri, røveri eller bedrageri. Straffens varighed er typisk mellem 0 og 5 år. For de fleste af fangernes vedkomne er det ikke første gang de bliver berøvet deres frihed.

Undersøgelser har vist, at de indsatte ofte i deres barndom, har været anbragt uden for hjemmet, og ofte har de ikke fuldendt deres skolegang. Kun omkring 10 % har således en uddannelse højere end 10. klasse, mens mere end ⅓ har gået i skole i mindre end syv år.

Ankomst til afsoning.

Når en fange ankommer til Statsfængslet i Horsens, bliver han først fotograferet, og der udarbejdes et signalement af ham. Derefter får han udleveret beklædningsgenstande: arbejdstøj, fritidstøj, sko og træsko og desuden sengelinned, håndklæder og grej til personlig hygiejne: barberkost,

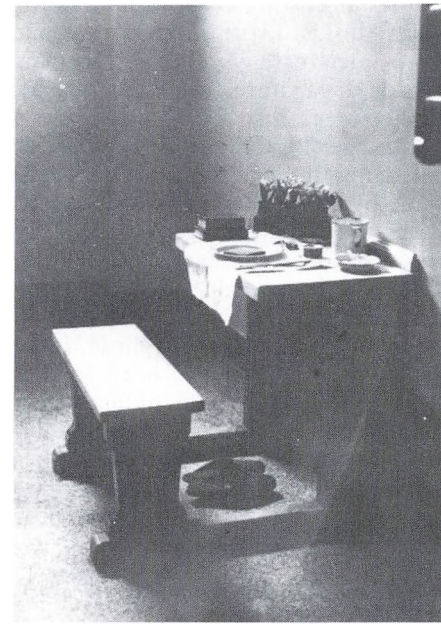

Opdækning i en straf- eller sikringscelle i 1930'erne. Blomsterne dog ikke en del af regulativet. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

barberblade, håndsæbe, tandbørste, kam og så videre. Endvidere udleveres tallerken, kop, kniv, gaffel, ske og teske.

Af de af sine egne ting, fangen har medbragt, får han lov at beholde dem, som man mener, er tilladelige inden for murene. Men for eksempel tilbageholdes lommeknive med en bladlængde på mere end fem cm, potteplanter, receptpligtig medicin, pas, kørekort, bankbøger, videoapparater samt bælter og armremme med knopper. Disse ting lægges på depotet indtil løsladelsen.

Dagsprogrammet

Efter modtagelsen kommer fangen ind på en afdeling, hvor han anvises en celle, og så begynder hverdagen.

Der er daglig vækning kl. 7.00 med

efterfølgende morgenmad. Herefter er dagen besat med enten arbejde eller undervisning til kl.15.30. Midt på dagen er arbejdet afbrudt af en frokostpause på en halv time. Efter fyraften er tiden til fangernes fri disposition til kl. 17.30, hvor aftensmaden serveres. Herefter er der igen fritid til kl. 21.30, hvor fangerne låses inde i deres celler.

Lørdage og søndage er fridage ligesom på den anden side af murene, og fangerne kan disponere frit over dem.

Noget anderledes så dagsprogrammet ud ved anstaltens oprettelse i 1853. Da startedes med vækning kl. 4.45 om sommeren og 5.45 om vinteren. Fangerne skulle så stå op og rede deres senge, hvorefter de blev råbt op, og afdelingen aflagde besøg i vaskerummet. Kl. 5.30 (6.30) - efter en morgenbøn - begyndte arbejdsdagen, der blev afbrudt af morgenmaden fra 7.30 til 8.00, middagspause kl. 12.00 til 13.00, aftensmad kl. 17.00 til 17.30 og eventuelt en gårdtur af en halv times varighed. Fyraften var kl. 20.00. Herefter havde fangerne en halv times »fritid« til oprydning, rengøring af maskiner og aftenbøn inden sengetid kl. 20.30. Om søndagen arbejdedes der ikke. Til gengæld var det tvunget at deltage i kirkegangen, men der var også mulighed for at få lidt undervisning, først og fremmest i skrivning og regning.

Forplejningen

Måltiderne, som vel kunne formodes at høre til dagens højdepunkter, var lagt i meget faste rammer via et kostregelment, der redegjorde for kostens sammensætning for hver dag i ugen. Sild, grød, hestekød og rugbrød udgjorde hovedingredienserne i måltiderne.

Mandag og torsdag serveredes byggrød med 1½ lod (ca. 15 g) smør og ind

Et almindeligt måltid i 1940'erne. Det bestod af rugbrød, sigtebrød, fedt, leverpostej og dertil te eller tyndt øl. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens

imellem en spegesild. Tirsdag og fredag stod menuen på sulevælling kogt på hestekød. Onsdag var den varme ret ærter kogt på hestekød. og lørdag kogtes kål på hestekød. Ugens absolutte kulinariske højdepunkt, søndagsmiddagen, gav mulighed for lidt variation, idet der kunne gives enten oksekødssuppe eller ærter kogt på flæsk.

Ud over den varme ret, der blev serveret om middagen, fik hver fange dagligt udleveret 1½ pund brød og ½ pot (knap ½ liter) øl. Om vinteren sattes rationen op til 2 pund brød, og hvis der var streng frost, kunne fangerne bevilges en halv pot varmt øl til at stå op på om morgenen - opvarmningen af cellerne har sikkert ladet en del tilbage at ønske. Modsat kunne der på meget varme dage bevilges 1/16 pot (godt en halv dl) eddike per mand til at stimulere spytproduktionen.

Fangerne måtte selv økonomiserer med brød og øl hele dagen, og hvis de ønskede andet end tørt brød morgen og

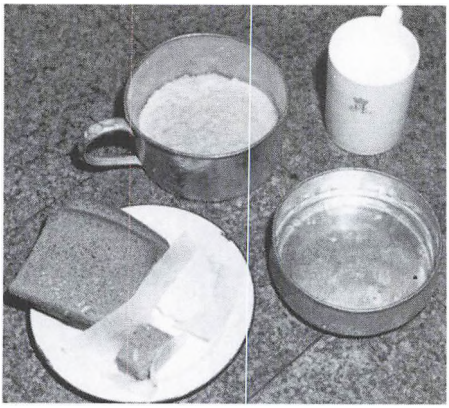

Måltid serveret i en straffecelle i 1940'erne. Her fik man grød, rugbrød, fedt leverpostej og hertil mælk eller tyndt øl. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

aften, måtte de arbejde for det. De kunne nemlig, hvis de arbejdede hårdere end reglementet foreskrev, gøre sig fortjente til en overarbejdsdusør, for hvilken de kunne købe smør, ost, sukker, mælk, øl, sild og skråtobak.
Kosten brugtes på denne måde som en ansporing til flid med arbejdet.

At kosten på anstalten måske ikke har været den allerbedste ses af, at en af opsynsbetjentene, der som del i deres aflønning modtog fri forplejning, efter kun få ugers tjenestetid bad om - og fik - sin afsked den 6./6 1853, da han fandt kosten for ringe. Opsynsbetjentens klage førte dog ikke til nogen ændring i kosten.

Den eneste betydelige ændring af kosten de første år var, at man i slutningen af 1860érne begyndte at give fangerne et tilskud af blodmel for at bøde på madens ringe indhold af protein.

Det skulle vare næsten 40 år, inden der skete en virkelig ændring af fangekosten.
Det nye spisereglement fra 1890 betød

Spisemesteren i køkkenet omkring 1907. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

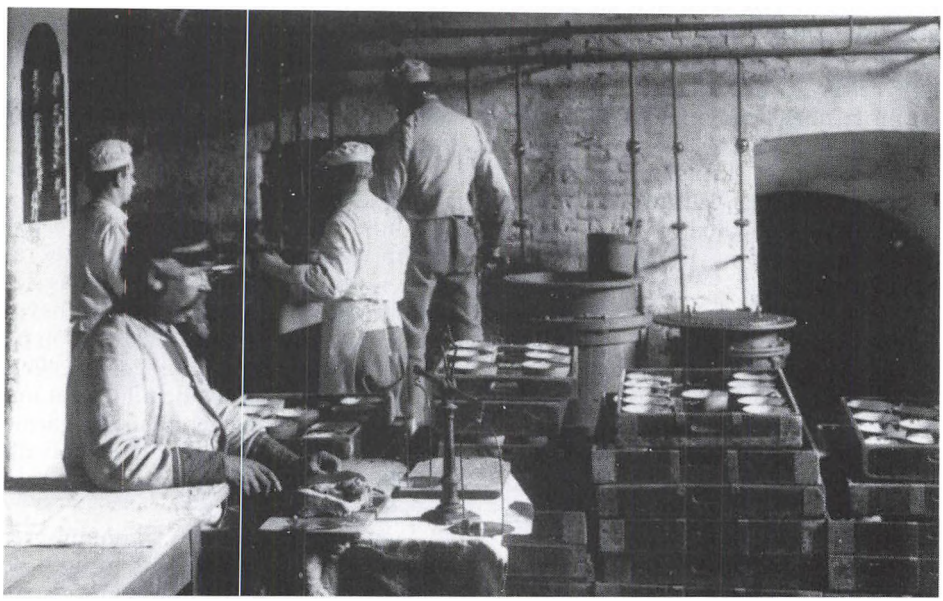

dels, at fangerne fik større portioner, men dog af den samme ret som tidligere, og dels at der nu også blev udleveret pålæg og fedt eller margerine til aftensmåltidets brød.

Siden er der flere gange ændret på kostregelmentet. Hovedformålet har været at give fangerne en mere varieret kost. Den tidligere noget ensformige spiseplan var ikke ligefrem medvirkende til at fremme fangernes sundhedstilstand.

I vore dage laves kostplanen for en måned af gangen, og der tilstræbes at give de indsatte et varieret udbud af fødevarer. Den varme middagsret må betegnes som værende traditionel dansk mad. 130 år efter den første klage kan kosten dog stadig give anledning til utilfredshed. Således strejkede fangerne i 1984 bl.a. fordi middagsmaden blev skåret ned fra to til en ret, som fangerne oven i købet mente var fedende, usund og dårligt tilberedt. Fangerne får dog idag stadigingen dessert.

Maden laves nu som før af fanger i fængslets eget køkken. Oprindelig foregik det under overvågning af en spisemester; i dag er det en køkkenmester, der har ansvaret for madlavningen.

Fængselsbetjente deler mad ud i 1950'erne. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

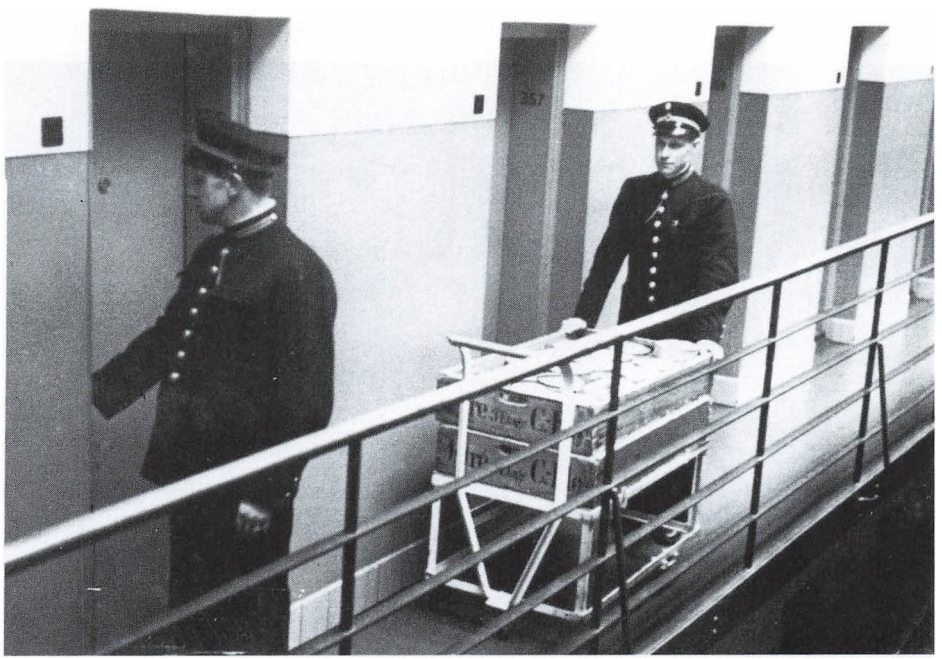

Arbejdet

Arbejdet har lige siden anstaltens oprettelse udgjort et væsentlig element i dagligdagen. Baggrunden herfor er flere forhold. Dels ønsket om at fangen med sit arbejde selv kan bidrage til at afholde i hvert fald nogle af udgifterne ved opholdet, dels også ideen om arbejdets positive indvirkning på fangerne som beskæftigelsesterapi i den ofte lange afsoningsperiode og som et middel til at styrke fangerne psykisk og fysisk, så de vil stå bedre rustede til tilværelsen efter afsoningen.

Som tidligere omtalt blev de første fanger, der ankom til anstalten i 1853, beskæftiget med opførelsen af østfløjen og færdiggørelsen af de øvrige bygninger. Derfor indrettedes bl.a. snedker- og malerværksted, hvor en del af de indsatte havde deres daglige dont.

Da byggearbejdet var overstået i løbet af 1855, måtte man finde andre beskæftigelsesmuligheder. Til dette formål oprettedes en række værksteder inden for den branche, straffeanstalterne traditionelt beskæftigede sig med, tekstilproduktionen.

Der påbegyndtes produktion af duge og andet klæde, og der oprettedes et bomuldsvæveri, et lærredes-, drejls- og dynevårsvæveri, et strømpevæveri og et possementmageri.

Strømpevæveriet samt dug-, lærredes- og klædeproduktionen foregik i anstaltens eget regi, hvor kasseren og inspektøren foretog indkøb af råvarer og stod for salget af de færdige pro-

Del af fængslets væveri i 1890'erne. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

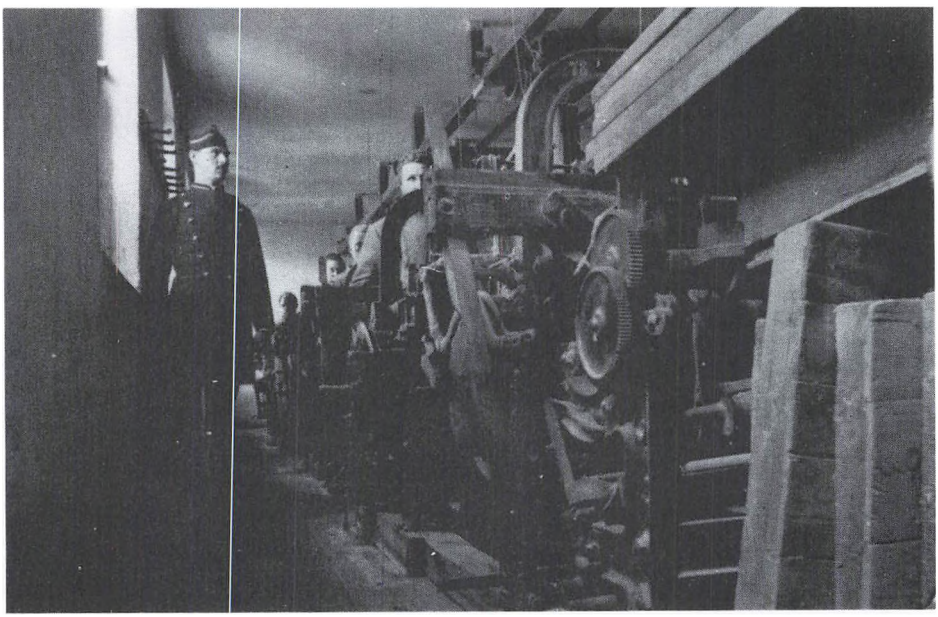

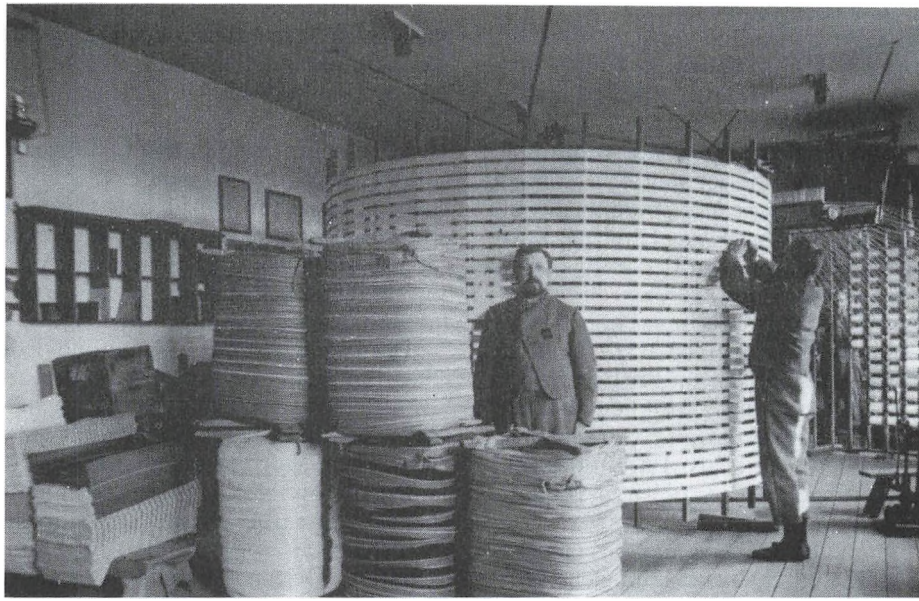

Kædeskæremaskine i væveriet i 1890'erne. I forgrunden er de færdige kæder anbragt og klar til selve væveriet. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

dukter. Ved denne produktion beskæftigedes i 1856 ialt 117 mand.

Bomuldvæveriet blev drevet på privat basis af købmand Abildgaard fra Horsens, og ved denne produktion var i 1856 beskæftiget 132 mand.

Possementmageriet var på lignende måde privat drevet, nemlig af farver og possementmager Mauritz Goldschmidt, der selv stillede væve og andre maskiner til rådighed for de 36 mand, han beskæftigede ved sin produktion.

Ikke alle fanger kunne beskæftiges ved disse produktioner konstant, og en del af fangerne har i perioder været uden beskæftigelse. Samtidig gav den del af produktionen, som anstalten selv havde ansvaret for, ikke det ønskede økonomiske udbytte, og for at forværre situationen yderligere meddelte de private entreprenører i 1857, at de ønskede at nedlægge deres del af produktionen.

Dette førte til, at man, for at sikre beskæftigelsen for de indsatte, i 1860, forhandlede sig til enighed med et interessentskab om benyttelsen af fangernes arbejdskraft.

Interessentskabet bestod foruden førnævnte possementmager Goldschmidt, der åbenbart nu havde skiftet mening om rentabiliteten af en produktion med straffefanger som arbejdskraft, af sparekassedirektør August Crome og købmand Sinding Christensen.

Interessentskabet forpligtede i sin kontrakt til at beskæftige 200 mand i 15 år. Kontrakten ledsagedes af et lån fra statskassen på 2500 rigsdaler, og da den påtænkte produktion var den samme som hidtil, d.v.s. possementmageri, klædefabrikation og bomuldsvæveri,

fik interessentskabet lov til at benytte de maskiner, anstalten havde anskaffet. Foruden de hidtidige produktioner startede interessentskabet en knapfabrikation og et farveri.

Samarbejdet mellem Straffeanstalten og Crome og Goldschmidt A/S, som interessentskabet senere omdannedes til, varede i mere end 50 år. Efter 1875 forpligtede C&G sig til at beskæftige samtlige fanger.

Forretningerne gik strygende. Ved siden af produktionen på anstalten, hvor op mod 500 fanger var i arbejde, drev de driftige interessenter klædefabrikation med normalt aflønnet, fri arbejdskraft i selve Horsens. På et tidspunkt beskæftigede de her op mod 1000 arbejdere.

Crome og Goldschmidt og Horsens Tugthus' udsalg blev i slutningen af forrige århundrede en fast bestanddel af danskernes hverdag. Forretningerne skød op som paddehatte. I 1885 var der således 25 udsalgssteder fordelt over hele landet.

Systemet med udlejning af fangerne til private entreprenører blev dog efterhånden udsat for større og større kritik for den konkurrence, det påførte både de frie arbejdere og det frie erhvervsliv og for den noget ensidige beskæftigelse af de indsatte, det førte med sig.

Derfor valgte man, da man indviede Statsfængslet i Nyborg, at ændre arbejdsdriften til et såkaldt »regiesystem«, hvor de ting, fangerne producerede, udelukkende gik til statens eget forbrug.

I 1916 ophørte i overensstemmelse hermed samarbejdet mellem Horsens Straffeanstalt og Crome og Goldschmidt. Dermed åbnedes for andre

Crome & Goldschmidts Fabrikers og Horsens Tugthus Udsalg. Her på Søndergade 24 i Horsens, men de lå overalt i landet. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

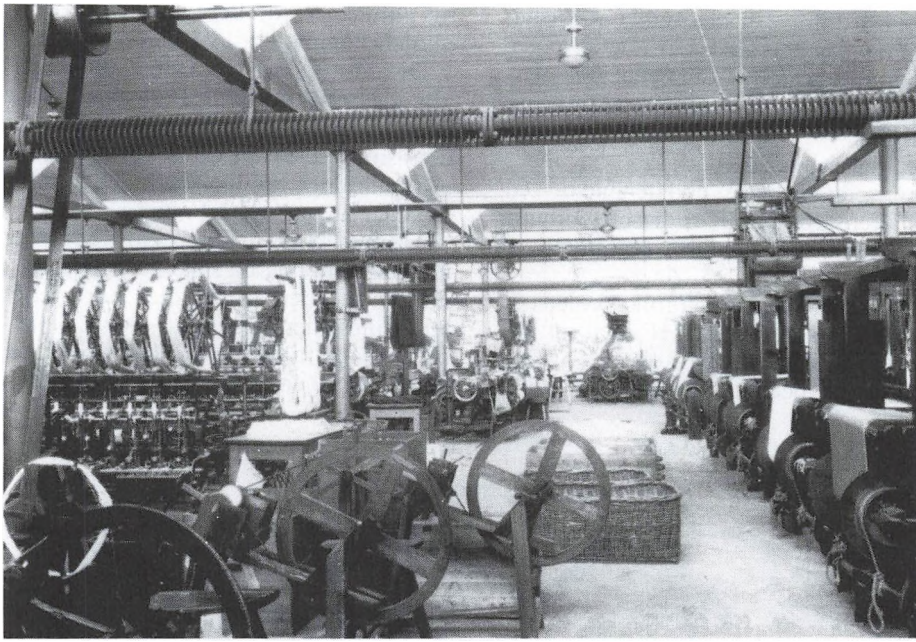

Væveriet som det så ud i 1953. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

produktioner i anstalten end tekstilfremstilling. I de følgende år oprettedes flere forskellige værksteder: børstenbinderi, kurvemageri, skrædderi, trykkeri og kuvertfabrik. Endvidere var og er en del beskæftiget ved arbejde, der har med fængslets daglige drift ar gøre, det vil sige i køkkenet, i vaskeriet, ved forskelligt reparationsarbejde i bygningerne og ved rengøring.

Desuden oprettedes i 1928 et gartneri på den jord, der hører til anstalten. Her arbejdede - og arbejder - fanger uden for ringmuren for at forsyne køkkenet med de nødvendige grøntsager.

Foruden i gartneriet er der i vore dage produktion i væveriet, hvor der blandt andet bliver lavet møbelstoffer til De danske Statsbaner og sække til postvæsenet. I produktionssnedkeriet fremstilles møbler til brug i statslige institutioner, og i trykkeriet bliver for eksempel Kriminalforsorgens tryksager til.

I en tilfældig uge i 1989 beskæftigedes 7 fanger i gartneriet, 16 var i væveriet, 10 i produktionssnedkeriet, 10 havde med trykkeri og kuvertmageri at gøre, mens 8 var beskæftiget med forskellige småfagsarbejder og 8-10 arbejdede med forskellige vedligeholdsarbejder: maler, murer, smed og elektriker. Vaskeriet og køkkenet lagde beslag på henholdsvis 9 og 11 mand. Ved rengøring, oprydning og lagerfunktioner m.m var beskæftiget 15 mand. Hertil kommer at, en enkelt arbejdede i biblioteket, og 6 beskæftigedes i terapien.

Alle steder er arbejdstiden 38 timer om ugen. Fangerne er som udgangspunkt sikret en normalløn på godt 180 kr om ugen. Ved forskellige akkord- og

bonusordninger er det muligt at forøge denne indtægt, således at nogle fanger tjener op til 4-500 kr om ugen. Den gennemsnitlige indtægt ligger på omkring 250 kr.

Undervisningen har fået en mere fremtrædende plads, end den havde ved anstaltens åbning, hvor der blev tilbudt tre timers skrivning og regning hver søndag.

Der undervises nu på folkeskolens 9. og 10. klassetrin samt HF med mulighed for at afslutte med eksamen. Der gives også specialundervisning i dansk til fanger med læsevanskeligheder. Skolen har plads til 35 elever.

De indsatte kan selv vælge, om de vil arbejde i nogle af fængslets værksteder, eller om de vil bruge hele dagen på undervisning. Dog får de så kun udbetalt normallønnen på ca. 180 kr uden muligheder for at opnå bonus.

Lønnen eller dusøren får fangerne udbetalt i mønter og små sedler, idet der ikke må findes pengesedler større end 50-kronesedler i fængslet. Det er heller ikke tilladt fangerne at have kontante beløb større end 800 kr, og det er for-

Kurvemageriet i fængslet. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

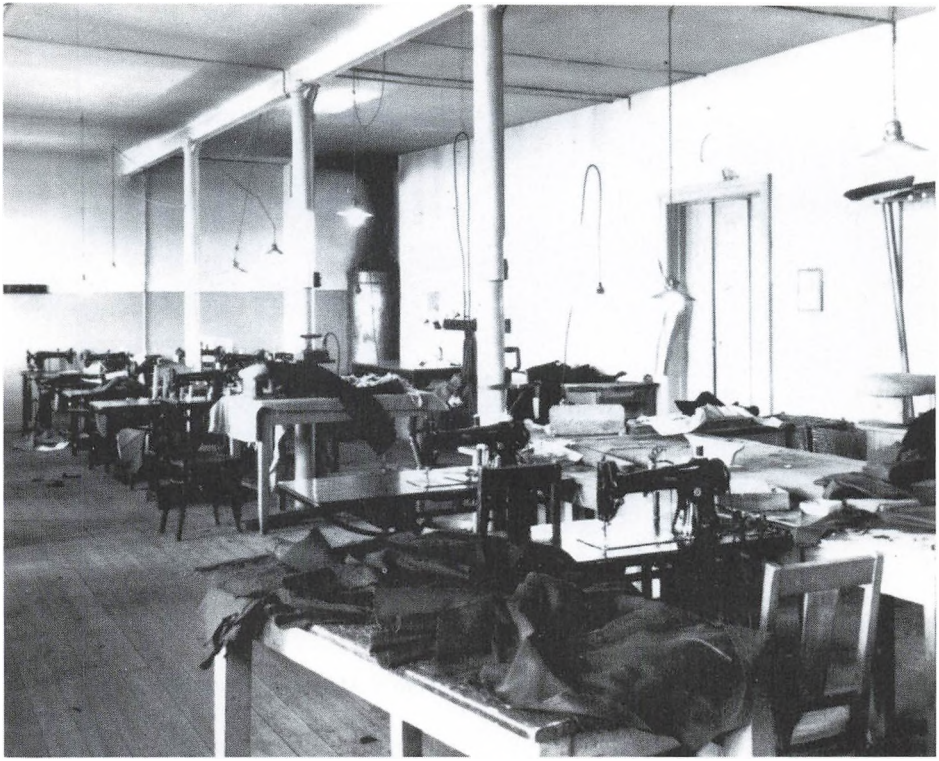

Uniformsskrædderiet på fængslet i 1953. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

budt at indføre penge i anstalten.

For lønnen kan fangerne handle hos en købmand, der kommer to gange om ugen. Han tilbyder almindelige dagligvarer og kan skaffe større forbrugsgoder som for eksempel radio- og tv-apparater. Fangerne kan ikke købe øl, vin og spiritus, da alkohol ikke er tilladt i fængslet.

Hedekolonierne.

Et særligt kapitel af arbejdsdriftens historie udgør de fangekolonier, der fra 1899 og i årene fremefter oprettedes på hederne i Midt- og Vestjylland.

Den første koloni i det tidligere hedebrug Gedhus mellem Herning og Viborg. Hertil ankom de første fanger i august 1899. Det var fanger, der befandt sig på overgangsstadiet eller de øverste klasser af tvangsstadiet, og som man derfor godt mente at kunne indrømme den ret høje grad af fysiske frihed, der fulgte med opholdet uden for fængselsmurene.

Arbejdet bestod fortrinsvis i gravning af huller til beplantning af heden. I begyndelsen var det daglige arbejdspensum per fange 100 huller per dag. Dette kunne dog ikke opfyldes. Efter kort tid

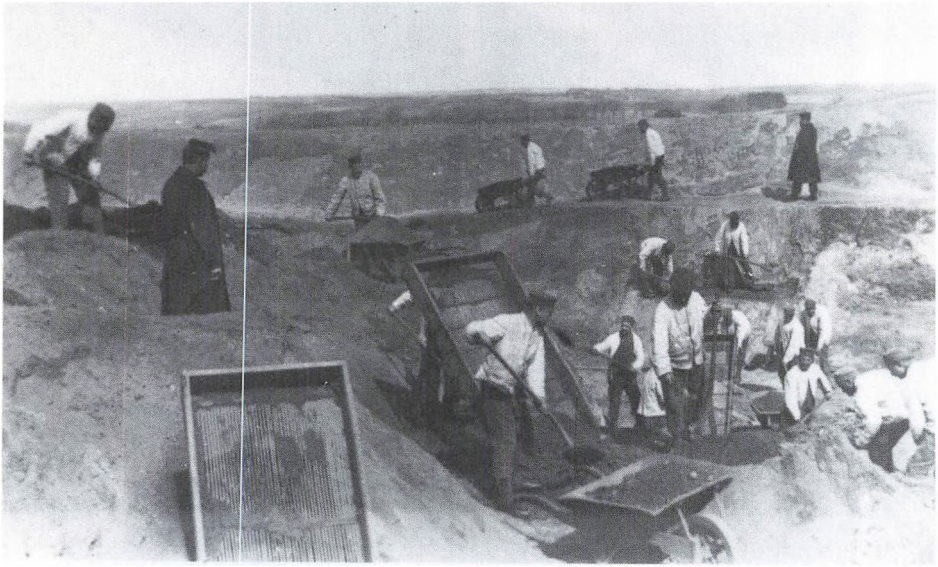

Grusgraven ved fængslet i Horsens. Her »øvede« fangerne sig, inden de kom til hedekolonierne. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

Fanger fra Horsens på vej over den jyske hede. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens

tog man derfor en anden metode i brug og gravede mindre huller. Til gengæld skulle fangerne nu præstere 200 huller om dagen. Denne målsætning opfyldtes faktisk, men der er ingen tvivl om, at fangerne måtte slide hårdt til gengæld for at få lov til at opholde sig under fri himmel uden for ringmurens skygge.

Bag beplantningsprojektet stod Jysk Myremalms- og plantningsselskab og Plantningsselskabet Steen Blicher, der havde forpligtet sig til at beskæftige 15 fanger i 2 til 3 måneder.

Når fangerne i tilfælde af dårligt vejr eller lignende ikke kunne beskæftiges ved beplantningsarbejdet, blev de sat til at flette kurve, sy måtter eller presse lyng til isolering af ishuse.

Kolonien i Gedhus eksisterede til 1951, dog fra 1908 i et nyopført hus. Sideløbende hermed oprettedes kolonier i Lem ved Ringkøbing i 1901 og i Dejbjerg plantage ved Skjern i 1903. Disse

Læsning på hedekolonien Gedhus. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

Fangerne på arbejde på heden med beplantning. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

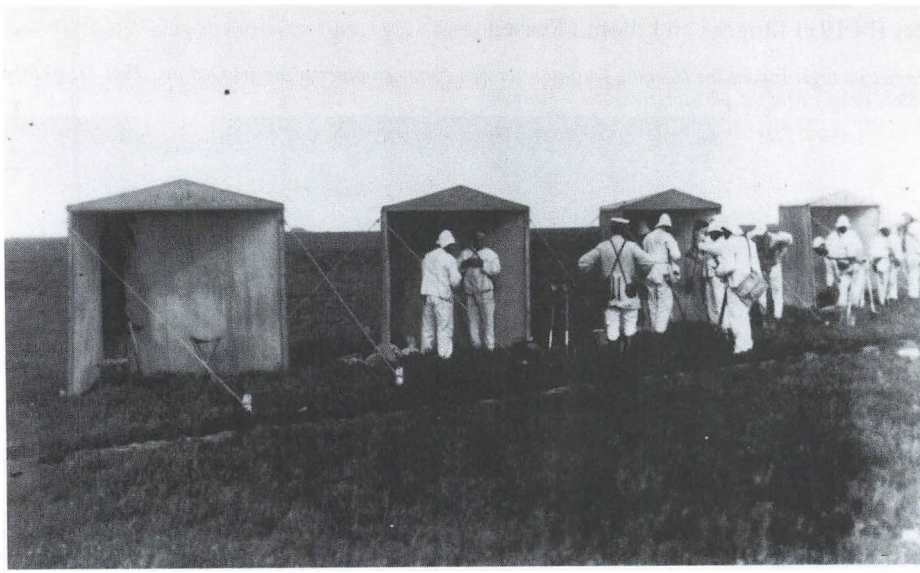

Der var stunder til fritid. Her keglespil på hedekolonien Gedhus. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

kolonier fik i sammenligning med Gedhus kun en forholdsvis kort levetid. Lem nedlagdes i 1905 og Dejbjerg i 1914. En koloni ved Flyndersø mellem Holstebro og Skive fungerede fra 1916 til 1931.

Mens de øvrige kolonier kun fungerede i sommermånederne udstationeredes fra 1911 fanger i en koloni i Kølsen nord for Viborg. Kolonien, der var oprettet i 1907, blev dermed en forløber for de senere åbne fængsler. 20-30 fanger beskæftigedes her med gravning af mergel, som skulle bruges til forbedring af hedejorden mellem Viborg og Herning. Kolonien i Kølsen blev nedlagt i 1934.

Fangerne tager afsted fra Herning station efter den første sommersæson på Gedhus. Den 13. oktober 1899. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens

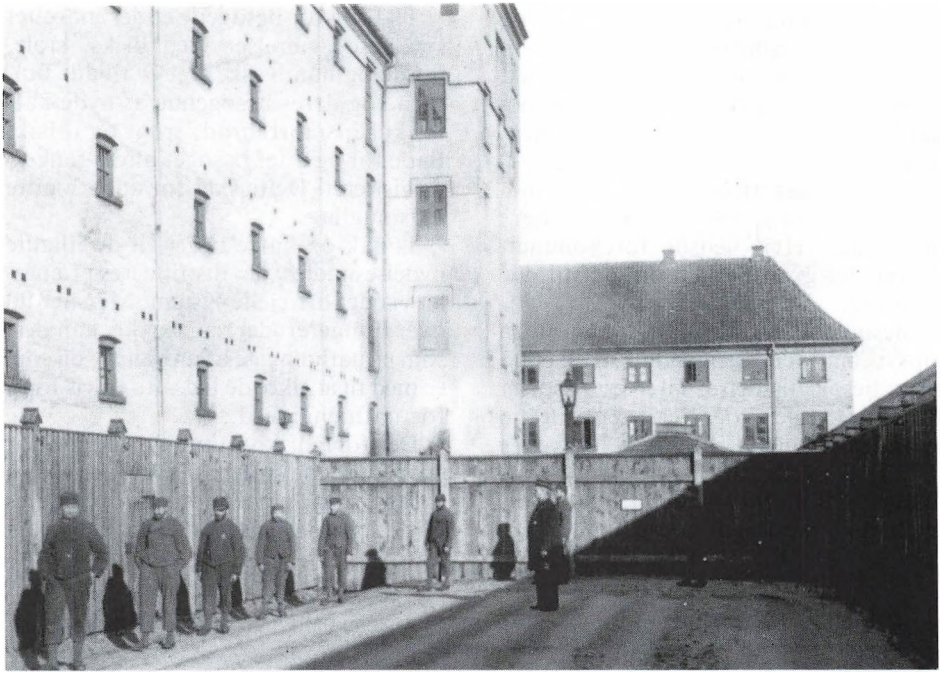

Ældre billede, der viser fanger på gårdtur. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

Fritid.

Den nuværende 38 timers arbejdsuge giver naturligvis fangerne mere fritid end tidligere. I anstaltens tidlige periode var der stort set kun levnet lidt tid om søndagen, der kunne bruges til læsning af religiøse, opbyggelige og belærende bøger, måske en lidt længere gårdtur end normalt eller brevskrivning til familien. Brevskrivning krævede dog inspektørens særlige tilladelse, og alle breve til og fra fangerne censureredes. Besøg af familien krævede også inspektørens personlige tilladelse. Til gengæld var deltagelse i gudstjenesten obligatorisk. Denne søndagspligt blev først ophævet i 1924.

I dag har fangerne mulighed for at deltage i forskellige former for fritidsaktiviteter. Sport kan dyrkes både udendørs, på fodbold- eller løbebanen, eller indendørs i motionsrummet eller i gymnastiksalen. Desuden er der efter den seneste ombygning mulighed for at spille billard, dart og bordtennis på hver afdeling.

De indsatte har også mulighed for at deltage i musikundervisning og for at arbejde med forskellig husflid.

I hver celle er der en radio, på hver afdeling er der et fjernsyn, og der er udvalgte aviser til rådighed. Bøger kan de indsatte låne i fængslets bibliotek, der er en filial af Horsens Bibliotek.

På afdelingen er der selvfølgelig også mulighed for at fordrive tiden med

andre spil end bordtennis og billard og med snak og samvær med de andre fange over en kop kaffe og en pibe tobak.

Brevskrivning og besøg er fangernes mulighed for kontakt til omverdenen. Breve censureres normalt ikke, men alle breve åbnes af de ansatte, i de indsattes påsyn, for at kontrollere indholdet. Hvis censur forekommer, bliver der givet besked om det til den indsatte.

Besøg foregår normalt frit og uden opsyn, når den besøgende først har fået en besøgstilladelse. Til hvert besøg er afsat to timer, og der er besøgstid mandag-fredag kl. 12.30-20.30, fredag kl.13.30-18.30 og i weekenden kl 9.30-17.30. I arbejdstiden kan der normalt ikke modtages besøg.

Til brug for besøgene er der indrettet syv besøgsværelser med briks, stole, borde og håndvask. Det er tilladt fangerne og deres besøgende at nyde kaffe, kage, smørrebrød, frugt og tobak. Både før og efter besøget bliver fangerne visiteret. Dette sker for at forhindre indsmugling.

Tobak og kaffe hører til de tilladte nydelsesmidler, der distribueres i fængslet via det officielle system. Men her ud over fungerer der en række kanaler, som er uafhængige af anstalten, og som er med til at sikre de indsatte en vis form for uafhængighed.

Der foregår konstant indsmugling af euforiserende stoffer - især hash. Nogle fanger har pæne indtægter ved deres bijob som »købmænd«. »Varerne« kan

Siden 1968 er hashpiber lavet illegalt i stort antal. Fantasien er utrolig stor og Museet på Statsfængslet ejer en meget flot og repræsentativ samling af dem. Foto O.S.

af gode grunde ikke ligge fremme på hylder, og opfindsomheden, når de skal skjules, er stor.

Hvor det i dag især er med hensyn til rusmidlerne, fangerne har sikret sig uafhængighed, var det tidligere en række almindelige, dagligdags og for udenforstående selvfølgelige og uskadelige genstande, som de indsatte var nødt til at skaffe sig uafhængigt af systemet.

Indtil 1950 var det ikke tilladt fangerne at barbere sig selv. Hvis de ville være uafhængige i deres personlige hygiejne, måtte de illegalt skaffe sig barberkost og enten barberkniv eller barberblade.

Illegal dybbekoger lavet af to gafler samt illegale fyrtøjer - de såkaldte baskerværk. Foto O. S.

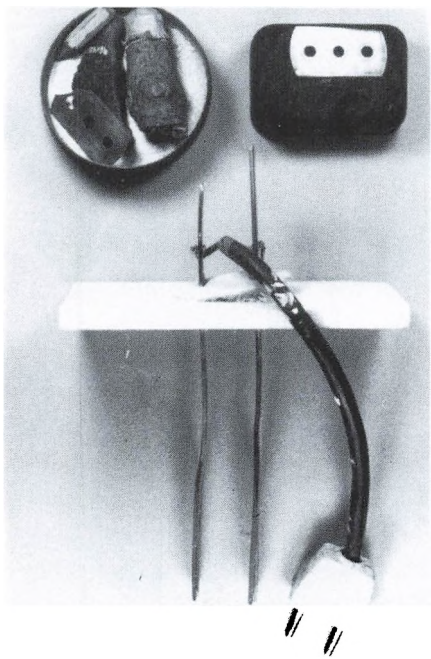

Bælter og remme måtte fangerne i tidligere tid heller ikke eje. Derfor findes der i dag på Statsfængslets museum en lille samling af illegale strømpebånd og livremme.

Inden det blev tilladt fangerne at have tændstikker måtte de, hvis de selv ville bestemme en smule over deres tobaksnydelse, benytte illegale fyrtøjer, som de selv fremstillede.

Disciplinering.

I en så lukket verden som et fængsel, hvor der ifølge institutionens natur er behov for en vis grad af disciplin, opstår der jævnligt situationer, hvor der, for at opretholde den ønskede ro og orden, skrides ind over for fangerne og anvendes disciplinærstraffe.

Fangernes forseelser kan være overtrædelse af straffeloven, arbejdsvægring, overtrædelse af fængslets bestemmelser om orden og sikkerhed, flugt eller flugtforsøg, lydighedsnægtelse og upassende sprogbrug.

I de fleste tilfælde får fangerne en bøde, der ikke kan overstige en uges arbejdsfortjeneste. I nogle tilfælde (ca. 25%) idømmes synderen strafcelle, enten betinget eller ubetinget. Det betyder, at vedkommende ikke kan deltage i nogen som helst form for fællesskab.

Disciplinærstraffene anvendtes i 660 tilfælde i 1987.

Ud over straffene findes tre andre midler til opretholdelse af disciplinen: enrumsanbringelse, håndjern og sikringscelle. Disse midler tages i anvendelse i forebyggende øjemed. Det vil sige i tilfælde, hvor personalet skønner, at den indsatte vil forsøge at undvige, at den indsatte ikke er egnet til ophold i fællesskab, at den indsatte vil fortsætte med en strafbar virksomhed, eller hvis den indsatte truer med vold, selvmord

eller gør modstand.

Enrumsanbringelserne, der typisk tages i anvendelse ved arbejdsvægring, varer i de fleste tilfælde 1-7 dage, men kan godt vare i måneder.

Sikringscellen, der især anvendes til at forebygge voldelige situationer af den ene eller anden slags, betyder at fangen anbringes alene i en celle fastspændt til en seng. Denne passivisering varer i de fleste tilfælde under seks timer, men kan i enkelte tilfælde vare flere døgn.

Håndjernene anvendes især ved transport af fanger og for at forebygge vold.

Tilsammen anvendtes disse tre disciplineringsmidler 332 gange i Horsens i 1987.

Tidligere anvendtes også spændetrøjer, fikseringsbælter og korporlig afstraffelse til disciplinering af fangerne.

Tamp, rotting og den nihalede kat brugtes på opsætsige fangers rygstykker indtil 1920, og blev først afskaffet ved lov med 1930-straffelovens ikrafttrædelse i 1933.

Afstraffelsen var ofte en blodig affære, der kunne ende med at fangen blev slået bevidstløs. Et særligt raffinement var, at strafferedskaberne inden afstraffelsen sattes i blød i saltlage, så de fik mere »bid«.

Strafferedskaber som tamp, rotting og kat. Her anbragt i et samlende skab, hvorunder hænger en beholder til opløst salt. Heri kunne redskaberne dyppes før brug. Foto O. S.

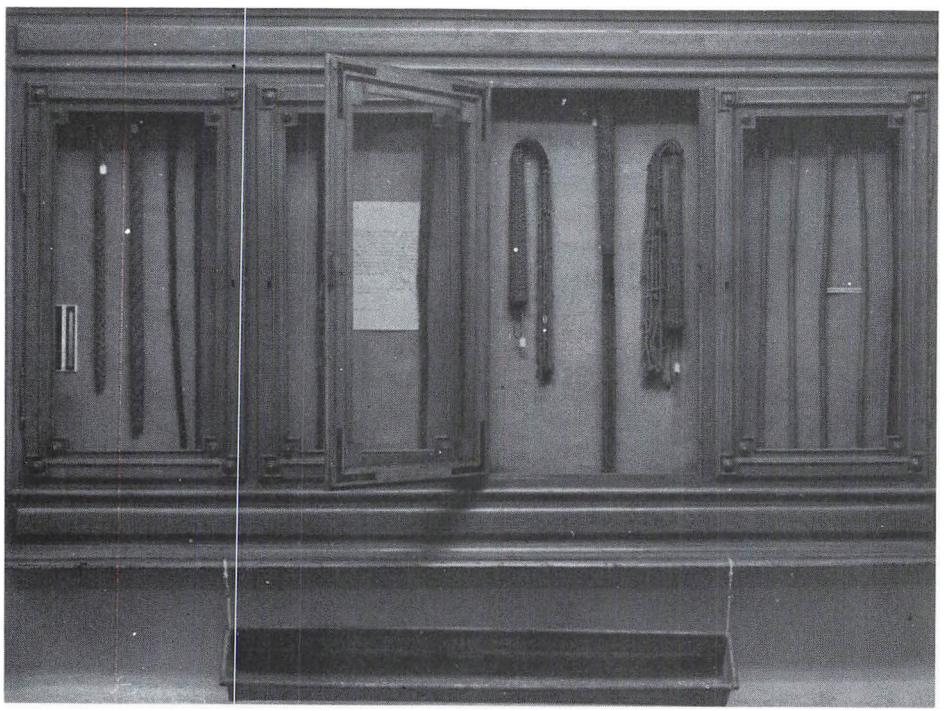

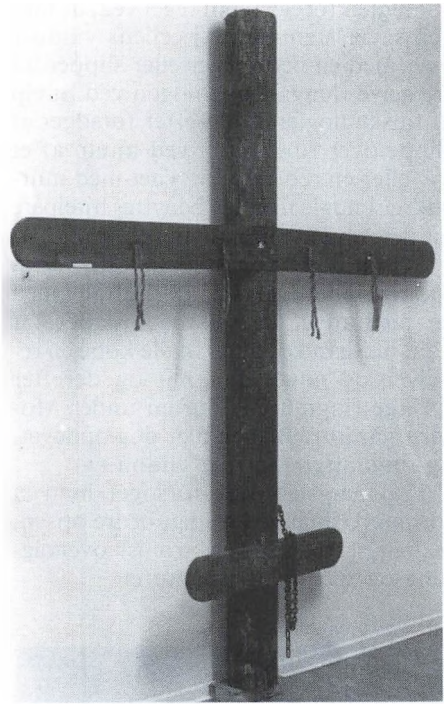

»Den kolde jomfru« anvendt til korporlig asstraffelse indtil 1920 i Statsfængslet i Horsens. Foto O. S.

En tidligere fange har skildret forløbet af en pryglestraf, som det foregik i begyndelsen af dette århundrede:

»Når lægen har erklæret fangen for at være i stand til at tåle straffen, blev denne straks ført til inspektøren, hvor dommen, der i forvejen var lagt til rette, blev forkyndt for synderen. Efter forkyndelsen blev fangen straks af to håndfaste betjente ført ned til kælderen, hvor eksekutionen skal foregå.

Pryglecellen er en almindelig celle, hvor bord og bænk imidlertid er fjernet, og istedet herfor er der i gulvet anbragt en mandshøj dobbeltgalge. Fangen bliver straks ved sin ankomst til cellen afklædt på overkroppen ind til skjorten. Derefter føres han til galgen, hvor hans arme bliver fastspændte til tværstangen, medens der om hans ben bliver lagt et par snører, der dels skal forhindre fangen i at gøre sig fri og dels gøre ham magtesløs, idet de anbringes sådan, at de afskærer ham al forbindelse med gulvet.

Bødlen indtager sin stilling, og på inspektørens ordre: »gør Deres pligt«, falder det første slag sikkert og prompte, og nøjagtig ½ minut efter det andet osv.«.

Spændetrøjer og fikseringsbælter anvendtes op til 1930'erne, men er altså nu afløst af fastspænding til en seng.

Genstridige fanger kunne også sættes i jern, det vil sige lænkes på hænder og fødder. Den dødsdømte Jens Nielsen tilbragte sin sidste nat før henrettelsen i lænker, og russeren Bulotti, der var idømt livsvarigt tugthus og tilbragte 15 år i ensomhed i strafcelle i kælderen, sad ikke mindre end seks måneder i jern. Han endte da også med at blive erklæret sindsyg og overført til sikringsanstalten i Nykøbing Sjælland, hvor han levede de sidste 18 år af sit liv.

Tidligere kunne fangerne også straffes med at blive sat på »vand og brød«. Synderen anbragtes så i en enecelle på en daglig kost bestående af 1 kg rugbrød samt alt det vand og salt, han måtte ønske.

Udlængsel og flugt over ringmuren.

Længslen efter frihed bevirker, at mange - især fanger med længerevarende straffe - ofte pusler med tanken om flugt over ringmuren.

Fra 1984 til 1988 var der fra Statsfængslet i Horsens 20 fuldbyrdede undvigelser.
I samme periode var der 42 forsøg på undvigelse.

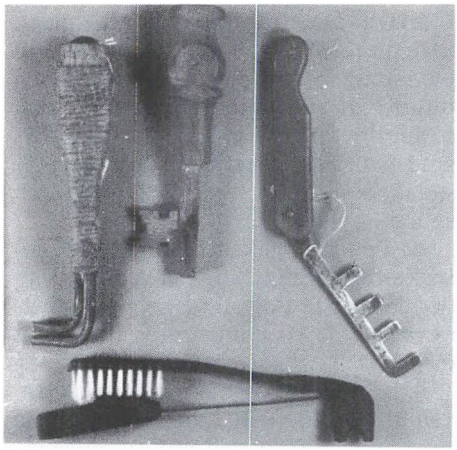

Falske nøgler kunne laves af alle materialer. Foto O. S.

Flugten foregår som regel ved, at fangen saver tremmerne i cellens vinduer over med en nedstryger eller slipper ud fra selve fængselsbygningen ved hjælp af falske nøgler og derefter forsøger at slippe over ringmuren ved hjælp af et tov eller en rebstige forsynet med murankre. I nogle tilfælde benyttes hjælpere på den anden side af muren.

Få går dog så drastisk til værks som Mozart Lindberg, der i 1907 aftalte med en medfange, der skulle løslades, at han, når han kom ud, skulle købe en revolver og noget dynamit og derefter springe ringmuren i luften under Mozarts gårdtur. Planen blev dog opdaget, og ringmuren står der endnu.

Fra fængslets side forsøger man at forhindre flugt ved stadigt bedre opsyn, bedre låsesystemer, elektronisk overvågning og sikring af ringmuren.

Luftbillede af Statsfængslet i Horsens. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

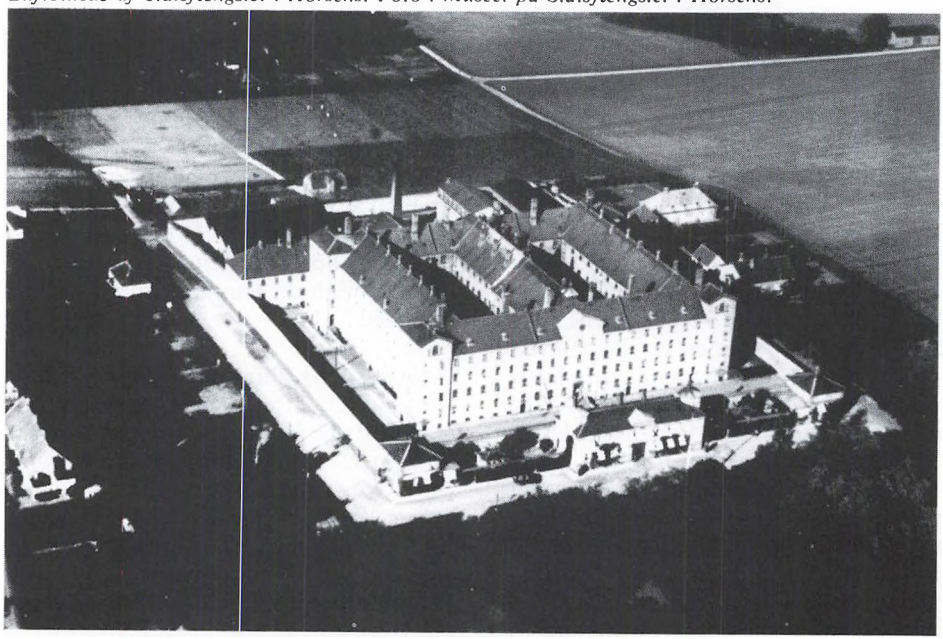

I 1984 opsattes på et stykke af ringmuren det såkaldte Nato-hegn - et specielt pigtrådshegn med barberbladsskarpe modhager, der gør det meget vanskeligt at passere. Samtidig med, at det blev diskuteret, om Nato-hegnet skulle opsættes, steg antallet af undvigelsesforsøg kraftigt i en periode. Siden er det faldet.

Senest har man for at forhindre flugtforsøg fra fængslet indrettet to flugtsikre »supercelle«. Disse blev taget i brug 2. februar 1990. Her kan to fanger, der anses for specielt flugtivrige, anbringes bag panserglasruder og jerndøre og med vægge af armeret beton. Der er tale om fanger, der tidligere er undveget eller har forsøgt dette ved brug af farlige midler som gidseltagning eller med våben. Supercellefangerne lever helt afsondret fra den resterende del af fængslet. Cellerne, der er dobbelt så store som normale celler, er anbragt på den ene side af midtergangen, og indeholder bl.a. tv og stereoanlæg, da fangerne her af sikkerhedsmæssige grunde ikke må medbringe deres egne ting. På modsatte side af gangen er arbejdsceller, besøgsrum og badeværelse anbragt. Gangen er indrettet til opholdsstue med mulighed for bl.a. at spille bordtennis. Hvis der er to fanger i cellerne samtidigt, er det dem tilladt at fordrive en del af fritiden sammen, ellers må personalet fungere som bordtennismodstandere.

Som noget specielt kan fangerne i supercellerne uden forudgående varsel flyttes til et andet fængsel med lignende specielle celler, hvilket umiddelbart gør det vanskeligere at planlægge og udføre flugtplaner.

Fangernes sindsstemninger.

Inden for de rammer og på de betingelser, som fængslet stiller, skal fangerne have deres hverdag til at fungere.

På trods af de rimelige materielle forhold, der i dag tilbydes fangerne, er tilværelsen bag tremmer absolut ikke problemfri. Herom vidner bl.a. de op mod 1000 gange årligt, det er nødvendigt at anvende disciplinærestraffe og forskellige forebyggende foranstaltninger.

Selv om de ydre vilkår er af acceptabel standard, er der væsentlige ting, der adskiller opholdet i fængslet fra tilværelsen udenfor: ringmuren, tremmerne, indespærringen, kontrollen, manglen på privatliv, begrænsningerne i den personlige frihed, umyndiggørelsen, den systematiske regelmæssighed, manglen på kontakt til det frie samfund og frie mennesker, ensomheden, hierakiet og lydene.

Mange fanger ejer en stor kunstnerisk evne samt tålmodighed og flid. Denne æske med blomsterbuketter er lavet af tyggede havregryn. Foto O. S.

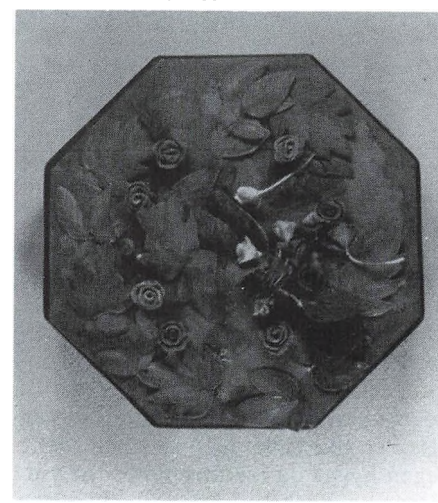

Genstande slugt af fanger i desperation. Foto O. S.

Disse forhold giver sig udtryk i, at de indsatte i perioder beherskes af stemninger som fortvivlelse og selvdestruktionstrang samt had- og hævnfølelser over for samfundet, anstalten og de ansatte.

Desperation og fortvivlelsen over deres situation: indespærringen, afsondring fra kone og børn, udsigten til i årevis at skulle leve den samme tilværelse i en lille celle uden så forfærdelig megen hygge og med tremmer for vinduerne og måske udsigten til en vanskelig tilværelse efter afsoningen, gør at selvmord og selvmordsforsøg hører til dagens orden.

I 1987 var der ti af fangerne i samtlige landets straffeanstalter der begik selvmord, og flere forsøgte.

Andre forsøger på den ene eller anden måde at gøre skade på sig selv. Det er f.eks ikke ualmindeligt, at fanger sluger knive, negleklippere, nåle, søm, skeer og andre metalgenstande. Fangerne må i de fleste tilfælde hospitalindlægges, og genstandende fjernes ved ope-

ration. I nogle tilfælde får et sådant måltid dødelig udgang.

De indsattes had til samfundet og fængslet kommer ofte til eksplosivt udbrud, der ender i vold og ødelæggelse.

I nogle tilfælde er det personalet, der i en tilspidset situation, udsættes for voldeligt overfald. Gnisten der får raseriet til at fænge kan være en visitering, en fangeflytning eller forskellige opfattelser af, hvad der er rimeligt.

Det hænder heller ikke sjældent, at hadet får udtryk i hærværk på anstaltens inventar. Det kan være en celle, der smadres, en wc-kumme, der slåes i stykker eller badeværelset, der raseres. Det er også sket, at der er blevet sprængt rørbomber.

Badeværelse raseret af fanger. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

Celle pyntet med blomster. Billedet er taget af Billed Bladet i 1950'erne.

Når fangerne lever så tæt op ad hinanden, som man gør på en fængselsafdeling, kan det ikke undgåes, at der kommer uoverensstemmelser, der bringer sindene i kog, og ender med opgør mellem fanger indbyrdes. Køller, knojern og forskellige andre våben kommer ind imellem i anvendelse ved sådanne lejligheder, hvor det for en del fangers vedkommende er vigtigt at leve op til andres og egnes forestillinger om dem selv.

I modtilsætning til hadet, hårdheden og desperationen står de indsattes andre følelser: sanseligheden, ømheden, erotikken, jalousien, varmen, glæden

og håbet. Disse ting er også en del af hverdagen og kommer bl.a. til udtryk gennem kunstnerisk udfoldelse: maleri, musik, teater, breve til kærester, koner og børn, besøgsweekender hos familien, læsning af erotisk litteratur og billeder, kammeratskabet og blomsterne på bordet.

Der er ikke overleveret meget på skrift og tryk, der giver indtryk af de indsattes inderste tanker, sindsstemninger og følelser under opholdet.

Enkelte fanger har efter tiden i Horsens skrevet erindringer derfra, og andre har har givet udtryk for nogle af stemningerne i bøger om fængslerne og i avisartikler, men alt i alt bliver det kun til sporadiske indtryk.

På fængslets museum opbevares en del genstande, der kan tages som udtryk for dele af fangernes liv, der ikke kommer til udtryk gennem reglementerne, kostplanerne, statistikkerne og beskrivelserne af arbejdsdrift, skole og kirke. Genstandene kan supplere det øvrige materiale også med hensyn til den del af fangernes liv, der trods murene foregår uden for institutionens rammer.

DE »PROMINENTE« FANGER.

Da Horsens Tugthus blev indviet, var det hensigten, at anstalten skulle huse de grove, farlige og uforbedrelige forbrydere - fanger, der skulle afsone lange straffe. Derfor har anstalten huset mange af de »store« og kendte forbrydere: mordere, svindlere, tyveknægte og krigsforbrydere.

P.A. Alberti.

Den største af dem alle - både med hensyn til fysisk fremtoning og med hensyn til forbrydelsens omfang målt i

Fhv. justitsminister P. A. Alberti ankommer til afsoning i Horsens. Fængselsbetjentene gør honnør for deres tidligere chef. Efter K. Albrechtsen 1957.

kroner - er uden tvivl Peder Adler Alberti.

Alberti var jurist, højesteretssagfører, folketingsmedlem, justitsminister samt formand for både Den Sjællandske Bondestands Sparekasse og for Danmarks Landmænds Smørexportforretning.

I sin egenskab af formand i de to foretagender tilegnede han sig uretmæssigt millioner af kroner, som han blandt andet anvendte til en fejlslagen spekulation i sydafrikanske guldmineaktier. Da falsknerierne og bedragerierne i 1908 efterhånden var løbet op i nærheden af 15 millioner kroner, kunne han ikke længere blive ved med at skjule dem med forskellige regnskabsmæssige fif og vekselrytteri. Korthuset væltede,og den 8. september 1908 meldte han sig selv til politiet.

I 1910 blev Alberti dømt til 8 års tugthus og førtes til Horsens til afsoning. Han var en stor mand og vejede ved ind-

Til sine bedragerier benyttede P. A. Alberti bl.a. et legetøjstrykkeri, der nu findes på Museet i Statsfængslet i Horsens. Billedet viser en del af dette. Foto O. S.

sættelsen 138.5 kg; hans livvidde var på 153 cm. De almindelige fangebukser kunne Alberti ikke passe, hans måtte syes efter mål.

Alberti befandt sig ikke vel i Horsens. I løbet af to år tabte han sig 62.5 kg, og han blev i august 1912 overført til videre afsoning i Vridsløselille.

Alberti blev benådet i 1917. Han døde i 1932 efter at være blevet kørt ned af en sporvogn.

Carl August Lorentzen og Mozart Lindberg.

Flere fanger har opnået berømmelse for deres mange, og ofte meget fantasifulde flugtforsøg. Tit er det fanger, der har tilbragt en meget stor del af deres liv i fængsler, der er blevet »flugtkonger«.

Carl August Lorentzen, som senere tog navnet Kentmann, er mest berømt for sin fantastiske flugt fra fængslet nat-

Første etape af Carl August Lorentzens lange tunnel startede bag cellens skab. Herfra kunne han komme videre ud i fængslet og lave sin 18 meter lange flugtvej ud under ringmuren. Foto i Museet på Statsfængslet i Horsens.

ten før lillejuleaftensdag 1949.

Han, der sad i sikkerhedsforvaring på ubestemt tid, havde forberedt flugten gennem seks måneder ved blandt andet at fremstille falske nøgler, gennembryde muren bag cellens reol og grave en 18 meter lang tunnel under fængselsgården til inspektørens kartoffelkælder. Herfra var der direkte adgang til friheden. Ved tunnelen efterlod Lorentzen en seddel med ordlyden: »hvor der er en vilje, der er der også en vej«.

Udover berømmelsen, som måske var ideen med det hele, fik han ikke meget ud af sin flugt. Han gemte sig på en gård i Ølsted lige syd for Horsens og havde blandt andet den frækhed at sende fængselsinspektøren et julekort herfra. Han blev pågrebet efter syv dage i det frie og bragt tilbage til Statsfængslet.

Som straf for undvigelsen og tyveri og ødelæggelse af fængslets inventar fik han 2 måneder i strafcelle, heraf fem gange tre dage på vand og brød.

Lorentzen døde i Statsfængslet i 1958. Han var da 62 år gammel og havde siddet i fængsel over halvdelen af sit liv.

Mozart Lindberg forsøgte også gentagne gange at flygte, dog uden større held. Han blev hver gang opdaget: en gang fordi nattevagten opdagede ham, da han var på vej over ringmuren, og jagede ham tilbage. Han tilbragte så to døgn skjult i en kulbunke, til han igen

Horsens Folkeblads fotograf var på pletten, da Lorentzen igen blev fanget efter den store flugt i julen 1949. Foto Horsens Folkeblad.

forsøgte at passere ringmuren og blev pågrebet. En anden gang var han så uheldig, at den rebstige, han kastede ud fra et hul han havde lavet i ydermuren, ramte overbetjentens vindue på etagen nedenunder. Andre gange blev hans planer opdaget inden, de blev ført ud i livet, og han idømtes disciplinærstraffe. Således fik han i 1908 15 slag kat for at have udtænkt et flugtforsøg, der ikke blev realiseret.

Mozart Lindberg, som formentlig er den person, der har tilbragt flest år i fængsler herhjemme, begik sin første forbrydelse - et bedrageri - i 1898, da han var 17 år. Straffen for denne forseelse var 20 slag rotting. Hermed indledte han den løbebane, der førte til, at han i perioden 1901-1963 kom til at tilbringe 59 år i fængsel.

Da han var 20, røg han første gang bag tremmer. Han måtte afsone en dom for tyveri på to år i Vridsløselille.

Natten efter sin løsladelse i september 1903 slog han en hotelportier ned med en økse. For denne udåd idømtes han 16 års tugthusarbejde og løslodes igen i 1920.

Efter en tur til Amerika og England, hvor han bl.a. måtte afsone en dom på tre måneders strafarbejde for tyveri, vendte han tilbage til sit fædreland, hvor han lavede et par småtyverier og på fantastisk vis forsøgte et røveri mod et par ældre damer. Dette gav ham endnu en gang 16 års tugthus, som han havde udsonet i 1938. Senere samme år kidnappede han en præst i Sønderjylland, men var blevet skygget af politiet, og han blev pågrebet endnu en gang. Han blev idømt den tidsubestemte straf, forvaring. Han var 82 år, da han i 1963, efter næsten 60 år i danske fængsler, blev udskrevet på prøve.

Jens Nielsen. Den sidste henrettede i Danmark før opgøret efter besættelsen 1940-45. Billede i Det Kongelige Bibliotek.

Jens Nielsen.

Andre fangers desperation over opholdet i fængslet har givet sig andre udtryk end flugtkongernes.

Jens Nielsen fik den tvivlsomme ære at blive den sidste, der blev henrettet i Danmark, når der ses bort fra retsopgøret efter Anden Verdenskrig.

Hans korte tilværelse var ikke nogen dans på roser. Da han i 1870 var syv år gammel, kom han og hans invalide mor på fattiggården, og inden han nåede 10-års alderen kom han på opdragelsesanstalt på grund af nogle småraperier.

Herefter gik det slag i slag. Som femtenårig fik han sin første rigtige straf: 25 slag ris for tyveri og kort efter endnu 20 slag for et andet tyveri. Som syttenårig forsøgte han to gange at brænde opdragelsesanstalten af. det medførte en dom på to års forbedringshus.

Efter afsoningen blev han hjulpet til at udvandre til Canada, men han vend-

te via London og Stockholm tilbage til Danmark.
Både i England og Sverige måtte han afsone strafarbejdsdomme, og hjemvendt til fædrelandet begik han et par tyverier og anstiftede brande på fem gårde i nærheden af København. Han blev pågrebet på gerningsstedet for den sidste af brandstiftelserne og dømtes som 21-årig til tugthus på livstid. Dette blev nedsat til 16 års tugthus der skulle afsones i Horsens.

Udsigten til at skulle tilbringe resten af sit liv i fængslet fik ham til tre gange at forsøge at slå fængselsbetjente ihjel. Han håbede hermed at blive idømt dødsstraf, så han kunne blive udfriet af sin fængselstilværelse. Det lykkedes også alle tre gange, men for de to første dødsdomme blev han benådet og i stedet idømt henholdsvis enecelle og skærpet bevogtning. Tredje gang stod dødsdommen dog ved magt. Den eksekveredes af skarpretteren i fængslets gård om morgenen den 8 november 1892.

Det borende X og Adolph Phillipsen.

En tredje gruppe af de »prominente« har fået deres ry på grund af den eller de forbrydelser, de har begået.

Pengeskabstyven Det borende X og

Skafottet og øksen, der blev brugt på Jens Nielsen. Øksen skulle efter overleveringen også være benyttet ved henrettelsen af Greve Brandt og den har en »tvilling« i Nationalmuseet; denne siges at være benyttet ved Struense's henrettelse. Foto Aage Egholm.

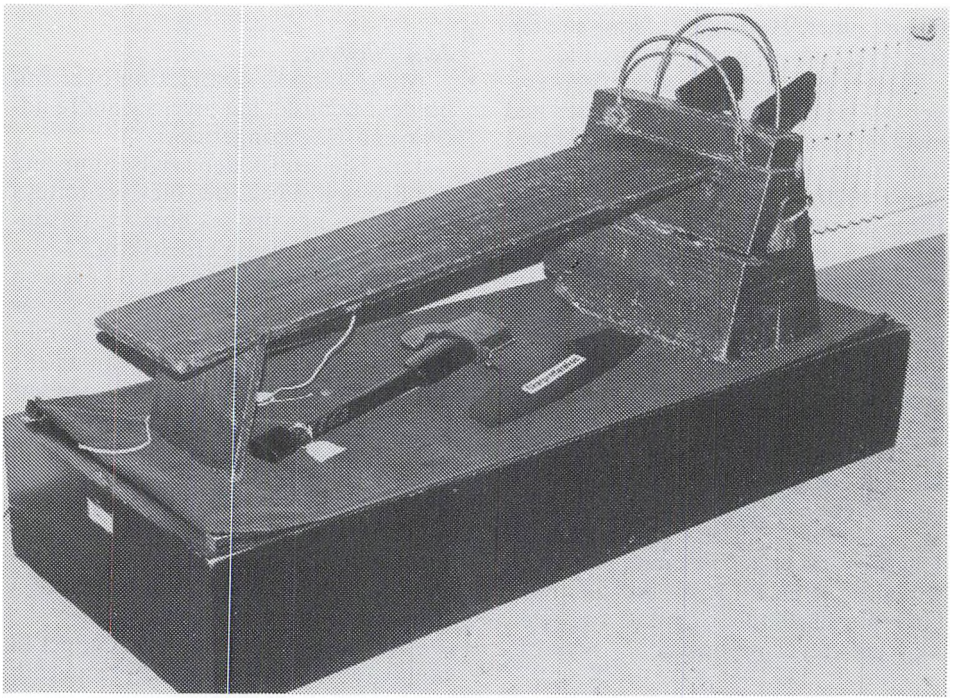

drabsmanden Adolph Phillipsen har på denne måde skrevet sig ind i kriminalhistorien.

Det borende X, eller Julius Framlev som hans rigtige navn var, blev en myte, da han i de femten år fra 1916 til 1931 begik 58 pengeskabstyverier med et samlet udbytte på ca. 163.000 kr.

Framlev var tilsyneladende en ganske almindelig, mindre forretningsdrivende. Han havde i årenes løb bl.a. ejet en frugtplantage, en musikforretning og flere grønt- og frugtforretninger, sidst frugtforretningen »Druen« på Vesterbro i København.

Alle forretningerne gik dog dårligt, og for at klare driften måtte Framlev, der var en bedre pengeskabstyv end forretningsmand, tage bijob som Det borende X, et navn Politiken gav ham.

Han stjal kun, når kassen i forretningen var tom, og han »arbejdede« altid med gamle pengeskabe, der ikke var boresikre.
Dette var i nogen grad med til at afsløre ham.

I maj måned 1931 gik det galt. Han blev pågrebet, da han var på vej fra et indbrud i et posthus på Frederiksberg i København.

Framlev blev idømt otte års tugthus og indsattes i november 1931 i Statsfængslet.
Han døde under afsoning, på Horsens Sygehus i 1933.

Et udsnit af det værktøj Det borende X benyttede ved sine ialt 58 pengeskabstyverier.

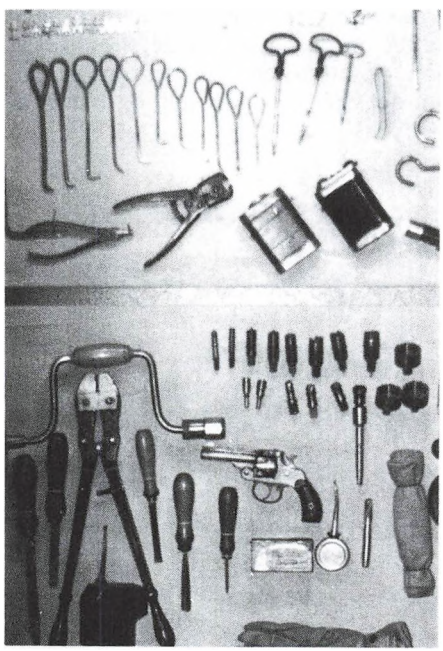

Adolph Phillipsens berømmelse skyldes ikke så meget, at han i 1890 myrdede kontorbudet og inkassatoren Johan Meyer ved at kvæle ham, som den noget særprægede måde, han skaffede sig af med liget på.

Phillipsen, der iøvrigt i slutningen af 1870'erne og begyndelsen af 1880'erne var ansat ved Horsens Svaneapotek (Jessensgade 4) og bosat i Jessensgade 11, tog Meyers guldur og de penge der var i hans pung, og puttede derefter liget i en tønde med læsket kalk. Tønden sendte han med skib til en opdigtet adresse i Amerika.

Politiet fattede dog mistanke til ham, og han forsøgte at flygte via Hamburg til Sydafrika.
Uheldigvis løb hans skib på grund i Elben, og han blev indhentet og arresteret.

Phillipsen tilstod mordet, og tønden blev fundet i New York og sendt tilbage til København.
Her åbnedes den og åbenbarede liget af Meyer.

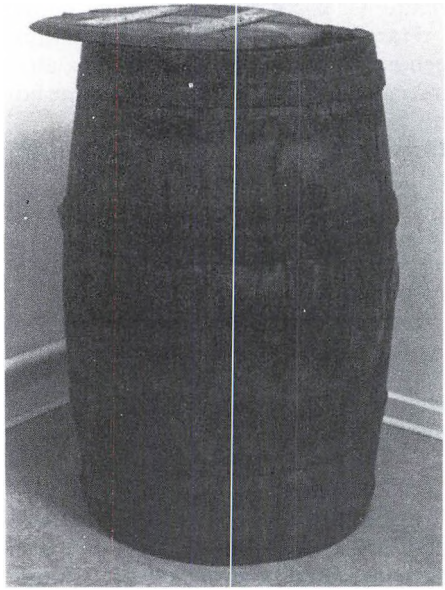

Tønden, hvori Adolph Phillipsen sendte liget af kontorbud Meyer til USA. Foto O. S.

For mordet dømtes Phillipsen til døden , men dommen ændredes til livsvarigt tugthus. Heraf afsonede han 14½ år i Horsens Tugthus, indtil han i 1905 blev benådet og udvandrede til USA.

Werner Best.

En særlig gruppe af indsatte var de politiske fanger, der fyldte fængslet efter Anden Verdenskrig. Både tyske krigsforbrydere og danske såkaldte landssvigere, der var dømt efter straffelovstillægget af 1. juni 1945 for deres virksomhed under besættelsen, afsonede deres straffe i Horsens.

Fængslet blev, for at gøre plads til disse specielle fanger, tømt for fanger, der var dømt efter den ordinære straffelov.

Blandt de tyske krigsforbrydere var den tidligere rigsbefuldmægtigede i Danmark, Werner Best. Han blev først dødsdømt ved Københavns byret i 1948, men denne dom ændredes af højesteret i 1950 til 12 års fængsel. Han afsonede i Horsens Statsfængsel fra 1. juni 1950 til 28. august 1951, hvor han blev benådet og udvist af landet.

De »prominente« fanger og de »store« forbrydere har gjordt deres til, at Statsfængslet er det mange danskere i deres bevisthed forbinder med byen Horsens. Hertil bidrager også selve bygningen, der ligger som en fæstning på sin bakketop, hævet over byen. Ligegyldigt hvordan, man kommer til, eller passerer Horsens, så vil man næsten altid få øje på den store, grågule bygning på bakketoppen. Således skulle en prøjsisk general, da han i spidsen for sine styrker nærmede sig byen i 1864, have udtalt om fængslet: »I det slot vil jeg bo«. »Slottet« er - om man bryder sig om det eller ej - gået hen og blevet et af byens vartegn.

MUSEET I STATSFÆNGSLET I HORSENS

Den samling af genstande, arkivalier og fotos, der i dag udgør fængselsmuseet på Horsens Statsfængsel har umiddelbart rødder 40 år tilbage i tiden, men interessen for at gemme genstande og andet, der har med fængslets historie at gøre, er ældre.

Allerede først i dette århundrede har man oplysninger, om at der på et kontor i anstalten fandtes et raritetsskab, hvor ting, der ansås for sjældne og spændende, opbevaredes.

Senere, men før 1920, har nogle af disse genstande været opstillet i en celle.

I 1948 blev den daværende fængselsforvalter, Th. Møller, bedt om at starte en fængselshistorisk samling, og han fik til formålet stillet et lokale til rådighed i sydfløjen. Lokalet - et depot - blev dog inddraget igen, inden opstillingen af genstandene var til endebragt. Tingene blev herefter nedpakket og stillet på loftet.

I forbindelse med 100-års jubilæet i 1953 dukkede tanken om et fængselsmuseum op igen. Projektet blev realiseret i to celler i kælderen under midtfløjen. Senere, i 1960, blev museet flyttet til det tidligere vaskeri i kælderen under østfløjen.

Da anstalten i 1978 kunne fejre sin

Udsnit af Fængselsmuseets samlinger og opstillinger. Foto O. S.

125 års fødselsdag, kunne man samtidig indvie et nyt fængselsmuseum. Museet var blevet tildelt lokaler i den vestlige del af kælderen under sydfløjen. Her rådede museet over ialt 159 m², fordelt på seks celler med tilhørende gangareal.

Den seneste halve snes år er museets samlinger fortsat blevet kraftigt forøget, og flere og flere lokaler i kælderen er blevet inddraget til udstillingsbrug.

I takt med museets lokalemæssige udvidelse er der sket en kraftig forøgelse i besøgstallet fra 332 besøgende i 1979 til 3660 i 1988.

Der er af naturlige årsager ikke fri adgang til samlingerne. De besøgende i fængselsmuseet er hold, grupper og foreninger, fortrinvis fra Horsens eller Horsens-området, som efter ansøgning har fået lov at komme indenfor ringmuren. Hertil kommer at museet også besøges af de skoleklasser fra Horsens, der som et led i deres undervisning, vises rundt på Statsfængslet.

Indsamlingen af genstande til museet foregår ud fra det princip, at de enten skal stamme fra fængslet eller fra fanger, der har afsonet i Horsens. Her ud over indsamles også genstande fra andre fængsler, der er identiske med genstande, som har været brugt i Statsfængslet i Horsens.

Hovedparten af museets genstande er ting, der er konfiskeret fra de indsatte, det vil sige illegale genstande. Desuden erhverver museet genstande som gaver fra tidligere ansatte, indsatte og pårørende til disse.

For museets daglige drift stod ved dets start overbetjent Peter Mikkelsen indtil 1972. Han efterfulgtes af værkmester i snedkeriet Aage Andersen, til 1978.

Han blev fra 1954 bistået af nuværende overbetjent Aage Egholm, der i 1971 fik ansvaret for fængslets arkiv og siden 1978 også har været daglig leder af museet.

Til drift af museum og arkiv er der afsat 600 arbejdstimer årligt. Hertil kommer, at museumslederen frigøres hele dagen, når der er skoleklasser på besøg i Statsfængslet. Alt i alt betyder det, at jobbet som »museumsinspektør« lægger beslag på en ⅓ af en almindelig arbejdstid.

ZUSAMMENFASSUNG

Als die Strafanstalt in Horsens am 20. Mai 1853 in Verwendung genommen wurde, begann eine neue Epoche in der Geschichte der dänischen Strafgewalt.

Im Mittelalter und im 16., 17. og 18. Jahrhundert benutzte man im grossen und ganzen nur freiheitsstrafe, wenn die Inhaftierung oder Schuldarrest handelte. Als Strafmassnahmen bei schweren Verbrechen dienten Hängen oder Enthaupten; Kleinverbrecher wurden verstümmelt, gebrandmarkt, gepeitscht oder an den Pranger gestellt.

Erst mit den Ideen von Vernunft und Humanismus der Aufklärung gewann die Freiheitsstrafe als Strafmassnahme an Boden.

In Dänemark führte diese neue Denkart im Jahre 1840 zur Bildung einer grossen Gefängniskommission, die die Aufgabe erhielt, ausländische Erfahrungen mit einer Neueinrichtung von Strafanstalten zu überprüfen.

Auf der Grundlage dieser Kommissionsarbeit besloss man in Dänemark, einige neue Gefängnisse zu erbauen. Man plante u.a. den Bau von zwei Besserungsanstalten, denen ein System aus den Vereinigten Staaten, das zum erstenmal in Philadelphia verwendet worden war, als Vorbild diente. In diesen Besserungsanstalten mussten die Gefangenen in totaler Absonderung leben und arbeiten. Man plante gleichzeitig den Bau zweier Zuchthäuser nach dem sogenannten Auburnschen System, das im Gefängnis der amerikanischen Stadt Auburn verwendet wurde. Nach diesem System befanden sich die Gefangenen nur nachts in Isolation, tagsüber arbeiteten sie gemeinsam, doch war ihnen Schweigen auferlegt. Musste ein Gefangener mehr als zwei Jahre absitzen, wurde er im Zuchthaus untergebracht, Die Besserungsanstalten dagegen nahmen Gefangene, die nur kurze Strafen abzubüssen hatten, auf.

Die Strafanstalt bei Horsens, die als Zuchthaus für Jütland und Fünen diente, wurde nach dem Auburnschen System erbaut. In zwei der vier Flügel der Anstalt waren die Nachtzellen eingerichtet; sie lagen im Gebäude und hatten folglich kein direktes Licht oder frische Luft.

In den beiden anderen Flügeln lagen Werkstätte, Waschraum und Latrinen. Die Anlage war von einer Ringmauer umgeben.

Das Gefängnis hatte ursprünglich Raum für etwa 500 Gefangene. 29 Angestellte waren mit Überwachung und Administration beauftragt.

Später ist das Gefängnis mehrmals umgebaut, und neue Werkstätte sind eingerichtet worden. Heute hat das Gefängnis Raum für 175 Häftlinge, die Angeltellten umfassen 278 Personen.

Wenn ein Gefangener im Staatsgefängnis von Horsens untergebracht wird, ist er der Ordnung der Anstalt unterstellt und muss sich dem Alltag des Ortes anpassen.

Die Arbeit ist immer das wichtigste Element im Alltag der Gefangenen gewesen, ursprünglich sogar auch das einzige. In Horsens nahmen sie an eine Textilproduktion teil, die in den Händen von Privatunternehmern der Firma Crome und Goldschmidt AG lag. Nach dem Jahre 1916 hat das Gefängnis die Produktion übernommen, und heute gibt es ferner eine Druckerei, eine Tischlerei und Kleinproduktion verschiedener Art; einige Gefängene nehmen ausserdem am Betrieb und Instandhalten des Gefängnisses teil. In den Jahren zwischen 1899 und 1951 haben Gefangene auch am Urbarmachen der Heide teilgenommen, und sie sind gleichfalls in den Mergelgrube beschäftigt gewesen. Während dieser Aebeiten waren sie in lagern im zentralen Jütland untergebracht.

Heute haben die Häftlinge eine normale Arbeitswoche von 38 Stunden.

In ihrer Freizeit können sie sich mit Sport oder Spiel unterhalten, lesen und Briefe schreiben, oder sie können mit den anderen Gefangenen beisammen sein oder aber Besuch empfangen. Die Gefangenen haben auch die Möglichkeit, an Unterricht verschiedener Art teilzunehmen.

Der Alltag der Inhaftierten ist von der Disziplin geprägt, die in der Anstalt herrscht. Früher war es üblich, dass man die Gefangenen verprügelte, oder dass ihnen Zwangsjacke oder Handfesseln angelegt wurden. Heute werden Geldstrafe und Isolationshaft verwendet. Als vorbeugende Massnahmen dienen heute das Anlegen von Handfesseln, die Unterbringung in Einzelzelle oder Sicherungszelle, in der der Gefangene an das Bett angeschnallt wird.

Das Eingesperrtsein und die Verhältnisse im Gefängnis bewirken oft, dass die Gefangenen in Desperation und Verzweiflung geraten, Gefühle, die dann in Zerstörungswut und Selbstdestruktion zum Ausdruck kommen.

Einige entwickeln Hass- und Rachegefühle, die oft zur Zerstörung von Inventar und Gewalt gegen Personal und Mitgefangene führen. Die Sehnsucht, wieder draussen zu sein, und der Traum von Freiheit sind wohl den meisten gemein. Solche Gefühle führen zur Planung und Realiserung von Fluchtversuchen. Einigen Gefangenen ist est wichtig, ihren »Stil« aufrechtzuerhalten, d. h. ihre Selbstauffassung und die Auffassung anderer von ihrer Persönlichkeit zu sichern. Anderen wieder ist die Unabhängigkeit vom System wichtig.

Die Fluchtkönige«, die ihren Träume verwirkli

chen, werden oft recht berühmt. Unter den berühmtesten ist Carl August Lorentzen, der im Laufe eines halben Jahres mit grosser Geduld einen 18 m langen Tunnel unter dem Gefängnishof bohrte.
Andere berühmte Gefangene sind u.a. der ehemalige Justizminister Peder A. Alberti, der wegen Betrüge, die in millionenhöhe gingen, acht Jahre abbüsste, der Mörder Adolph Phillipsen, der die Leiche seines Opfers in einer Tonne verstecht nach den Vereinigten Staaten schickte, und schliesslich der Brandstifter und Dieb Jens Nielsen, der wegen Überfälle auf Gefängnisbeamte zu Tode verurteilt und hingerichtet wurde. Seine Hinrichtung war, vor dem Gerichtverfahren nach dem Zweiten Weltkrieg, die letzte in Dänemark.

Die Sommerausstellung 1990 »Tugt og Tremmer« im Museum in Horsens baut auf der Sammlung von Gegenständen im kleinen Museum des Staatsgefängnisses auf. Dieses Museum wurde 1953 in seiner heutigen Form gegründet und umfasst Gegenstände, die zum Gefängnis eine Relation haben. Viele Objekte wurden bei ehemaligen und heutigen Gefangenen gefunden und beschlagtnahmt.

SUMMARY

The 20th of May 1853 saw the inauguration of the Horsens penal institution and a new era in the history of punishment in Denmark began.

During the Middel Ages and in the 16th, 17th and 18th centuries confinement was seldom used except for political reasons, for taking suspects into custody or for debt. Major offences were punished by hanging or beheading, while minor offences were punished by mutilation, branding, flogging or public view in the stocks.

Not until the ideas of reason and humanism ind the Age og Enlightment were universially accepted did confinement as a punitive measure get a wider use.

In Denmark this caused the appointment of a large prison commission in 1840. The mandate of the commission was to evaluate the experience gained abroad as to new ways to organize penal institutions.

The commission's work resulted in the decision to build a number of new prisons in Denmark. The plan was to build two houses of correction modelled on a system initially used in Philadelphia, U.S.A. The inmates of these houses were to live and work in total isolation.
At the same time two prisons were to be buildt according to the Auburn system named after the prison in the American town of Auburn. According to this system the prisoners were only isolated during the night, in the daytime they worked together. However, they were not allowed to speak. The prisons were ment for criminals sentenced to more than two years, while the houses of correction were to house short-term prisoners.

Covering the area of Jutland and Funen the prison at Horsens was built accoruing to the Auburn system. Two of its four wings held night cells in the centre of the buildings without direct light and air. The other two wings contained the working halls, wash rooms and latrins. All the blocks are surrounded by a ring wall.

Originally, the prison would hold approx. 500 prisoners.
For surveillance and administration etc. a staff of 29 was employed. Later on the prison was altered several times, and a number of new workshops was build in the compound. Today the prison houses 175 inmates with a staff of 278 persons.

On arrival at the Horsens prison the prisoner is subjected to the rules of the jail and has to adjust to the everyday life of the place.

Work has always been the most important element of prison life. Originally, the whole day was occupied by working activities - textile production - which were given by contract to private contractors of the firm of Crome & Goldschmidt A/S. After 1916 the prison authorities took over the production themselves and besides the textile production there are today a printing office, a joiner's shop and several minor productions. Furthermore, some inmates are employed with the running and maintenance of the prison. During the years from 1899 to 1951 - besides the indoor work - many prisoners have been employed in the cultivation of moors and digging for marl at various penal colonies in the centre of Jutland.

Today the prisoners have an ordinary working day of 38 hours a week. Their spare time is used for sports, games, reading, writing letters, gatherings with other prisoners or seeing visitors, They may also receive various kinds of education.

The life of the inmates is marked by the prison discipline. Earlier the prisoners were often beaten and put in straitjackets or chains. Today they

are fined or given solitary confinement. Furthermore, for the sake of prevention the prisoner may be put in a solitary cell, handcuffed or put in a safety cell where he is strapped to a bed.

The confinement and the conditions in the prison often cause the prisoners to be overcome by despair which expresses itself in destructivness and self-destruction.
Others develop hatred and thoughts of revenge which often take the form of malicious damage to the furniture and violent actions against the staff or their fellow prisoners. They share a common longing to escape and a dream of freedom which is canalized into escape plans and attempts to escape. To some prisoners it is important to keep the style i.e. to preserve the opinion of themselves. To others it is important to maintain a certain independence of the system.
»The escape kings« who realize their longing for freedom, often gain a certain notoriety. Among the most famous is Carl August Lorentzen, who in six months with great patience dug an 18 metres long tunnel under the prison yard.

Other famous prisoners are the former Minister of Justice Peder A. Alberti, who served an eight years sentence for a several million kroner fraud, the murderer Adolph Philipsen, who sent the body of his victim in a barrel to the U.S.A. and the thief and pyromaniac Jens Nielsen who was sentenced to death for his assaults on warders and executed as the last Dane to be so until the judicial purge after the second World War.
The exhibithion »Tugt og Tremmer« at Horsens Museum during the summer of 1990 will be based on the collection of items to be found in the small museum at the State Prison at Horsens. In its present form this museum was started in 1953 and exhibits a number of items connected to the prison. A large part of the items were confiscated from former and present inmates.

LITTERATUR

Albrechtsen, K.: Femti danske kriminalsager fra vor tid, Kbh. 1957
Aude, C.: Fra fængsel til frihed, Kbh. 1952 (5. udg. 1972).
Aude, C.: Fængselsstraffen og anden frihedsstraf i Danmark. L. Beckmann og H. Petersen (red.): Kampen mod forbrydelsen bd. 2, Kbh. 1952, s. 53-82.
Aude, C. (red.): Fængselsvæsenets arbejdsdrift 1913-63, Kbh. 1963.
Borgschmidt-Hansen, K.: Statsfængslet ved Horsens, Danmark 1945. Årg 5, s. 120-124
Christiansen, S.E. og Møller Th.: Statsfængslet i Horsens 1853-1953, Odense 1953.
Dam, A.: Et besøg på Horsens Tugthus. Jydsk Månedsskrift 1912, I, s. 42-56 og 102-112.
Egelund, S.: På kant med loven. A. Steensberg (red.): Dagligliv i Danmark bd. VII, Kbh. 1964, s. 331-348.
Egholm, Aa.: Straffefanger på den jyske hede. Vejle amts årbog 1986, s. 77-86.
Engberg, J.: Dansk guldalder - eller oprøret i tugt-, rasp- og forbedringshuset, Kbh. 1973.
Frederiksen, A. (red.): Statsfængslet i Horsens 1853-1978, Horsens 1978.
From, V.: Horsens Straffeanstalt. Nordisk tidsskrift for fængselsvæsen 1902, s. 95-108.
Hvidtfeldt, J.: Viborg Tugthus i 1700-årene. Jyske Samlinger, Ny rk. bd. 1, s. 1-58.
Iuul, S.: Lov og Ret i tiden før Kristian V's Danske Lov.
R. Knudsen (red.): Haandbog i hjemstavnsforskning og hjemstavnskultur, Kbh. 1939, s. 241-257.
Iuul, S.: Lov og Ret i Danmark, Kbh. 1942 (2. udg. 1969).
Iuul, S.: Den gamle danske strafferet og dens udvikling indtil slutningen af det 18. århundrede. L. Beckmann og H. Petersen (red.): Kampen mod forbrydelsen, bd. 1, Kbh. 1951, s. 237-294.

Iuul, S.: Den danske strafferets udvikling i tiden efter ca. 1800. L. Beckmann og H. Petersen (red.): Kampen mod forbrydelsen, bd. 2, Kbh. 1952, s. 9-52.

Johnston, N.: The Human Cage: A Brief History of Prison Architecture, New York 1973.

Jul i fængslet,: Effata 17. årg. 1909, nr. 3, s. 22-23

Jørgensen, J.U.: Ting og rettersted. A. Steensberg (red.): Dagliv i Danmark bd. 1, Kbh. 1964, s. 307-352.

Kampmann, E.: Fængselsvæsenets udvikling gennem tiderne. C. Gerløv (red.): Dansk politistat, bd. 2, Kbh. 1934, s. 109-163.

Lex Civitatis.: Horsens 1317, Horsens 1948.

Matthiessen, H.: Bøddel og galgefugl, Kbh. 1910.

Matthiessen, H.: De kagstrøgne, Kbh 1919.

Mortensen, A.V.: 10 Aar bag fængslets mure, Horsens 1923.

Mylius Erichsen, L.: Den jyske Hede før og nu, Kbh. 1903.

Pedersen, P.E.M.: Danske kriminaldramaer. Kbh. 1988.

Pio, F.: Danske Fængsler, II. Horsens Tugthus, Hver 8. Dag 1897-98, s. 417-420.

Poulsen, A.C.E.: I Jern, Horsens 1934.

Rasmussen, H.: Ret og Straf i Danmark, Kbh. 1986.

Reif, O.: Fanger - hverdagen i danske fængsler, Kbh. 1976.

Stuckenberg, Fr.: I Bremerholms Jern. Historisk Tidsskrift 6. rk., bd. 3, s. 666-691.

Stuckenberg, Fr.: Fængselsvæsenet I Danmark 1550-1741, Kbh. 1883.

Stuckenberg, Fr.: Fængselsvæsenet i Danmark 1742-1839, Kbh. 1886.

Tolstrup, J.: Anstaltledere. Statsfængslet i Horsens 1853 -1986, Horsens 1986.

Waaben, K.: Misgerninger og straf. A. Steensberg (red.): Dagligliv i Danmark bd. 3, Kbh. 1964, s. 265-296.

Wandall, Jh.: Fangernes Anvendelse til Friluftsarbejde, Kbh. 1925.

Wandall, Jh.: Et strejflys. Jul i By 1928, s. 5-6.

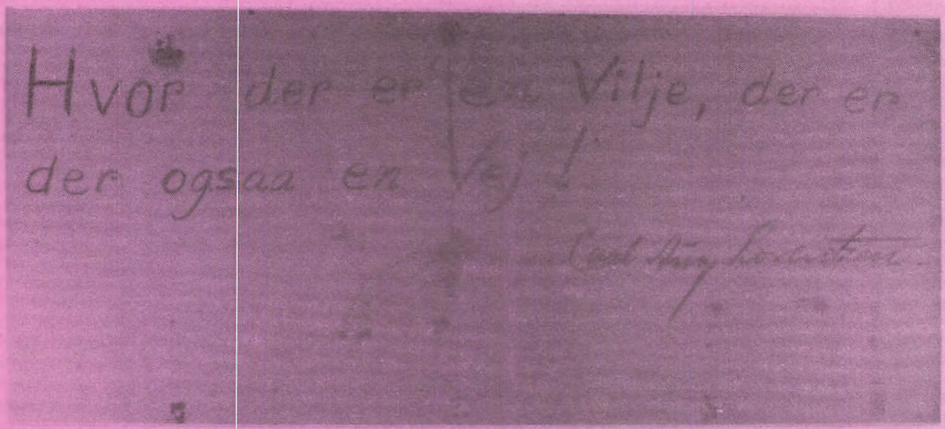

ISBN: 87-980808-3-0